

Nin u antici i ranom srednjem vijeku

Stanić, Antonela

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:069293>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA

Antonela Stanić

Grad Nin u antici i ranom srednjem vijeku

Diplomski rad

SPLIT, 2018.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA
ODJEL ZA LIKOVNU UMJETNOST

Antonela Stanić

Grad Nin u antici i ranom srednjem vijeku

Diplomski rad

Naziv Odsjeka: LIKOVNA KULTURA I LIKOVNA UMJETNOST

Naziv studija: Diplomski studij likovne kulture i likovne umjetnosti

Predmet: Teorijski diplomski rad

Mentor: dr.sc. Ita Praničević Borovac, viša predavačica

Student: Antonela Stanić

SPLIT, 2018.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. GRAD NIN	5
3. PRAPOVIJEST	6
3.1. Paleolitik	6
3.2. Neolitik	7
3.3. Eneolitik	8
3.4. Brončano doba	8
3.5. Željezno doba	9
4. O LIBURNJSKOJ AENONI	10
5. RIMSKO DOBA	17
6. Vjerski život Aenone	22
7. RANOKRŠĆANSKO RAZDOBLJE	27
8. RANI SREDNJI VIJEK	28
9. Lokalitet Materiza	29
10. Lokalitet Ždrijelac	31
11. Lokalitet Banovac	31
12. SREDNJI I RANI NOVI VIJEK	33
13. SAKRALNA ARHITEKTURA	35
13.1. Crkva Svetog Anselma	35
13.2. Crkva Svete Marije	38
13.3. Crkva Svetog Križa	39
13.4. Crkva Svetog Nikole	42
13.5. Crkva Svetog Ambroza	43
13.6. Crkva Svetog Andrije	44
14. Kneževa palača	45
15. IZ NINSKIH RIZNICA	46
16. PODMORSKA ARHEOLOGIJA	47
16.2. Condura Croatica	48
16.3. Serilia Liburnica	48

17. Bijelo blago ninske lagune	50
18. Crno blago ninske lagune.....	51
19. ZAKLJUČAK.....	52
20. LITERATURA.....	53

1. UVOD

Mediteran, naziv latinskog porijekla *in medio terrae*, (lat. *medius* = srednji + *terra* = zemlja) označava unutarnje more okruženo kopnom – Sredozemlje, ima svoje brojne neispričane priče. Kad gledamo kartu Mediterana, Jadran se doimlje kao zavučena rukavica pučine, proizašla iz samog žarišta sredozemnih struja duboko u središte europskog kopna. Mlečani su taj zaljev zvali *Golfo di Venezia*. More je taj prostor otvorilo doticajima Mediterana i Europe, a kopno ga je zatvaralo u slojevitcu tradiciju koja se tu taložila dolaskom različitih civilizacija što su se zavlačile u taj zaljev.

U tom prostranom zaljevu, tamo gdje planina dotiče more, smjestila se Dalmacija. Na samoj obali, uz krajnju kopnenu točku sjeverne Dalmacije, u laguni, sred plitkog zaljeva što se otvara prema susjednim sjevernodalmatinskim otocima Viru i Pagu, smješten je mali gradić imena Nin. Nin se nalazi na malom pješčanom sprudu, danas otočiću približno ovalna oblika, oko 500m dužine i do najviše oko 4 m visine iznad mora, spojen s kopnom s pomoću dva mosta. Odličan strateški i privredni položaj Nina u dnu duboko uvučenog zaljeva, uz to formiranog kao otok, omogućavao mu je kroz dugu povijest dobru obranu s morske i kopnene strane, kao i to da postane istaknuto urbano, kulturno i političko središte širokog prostora.

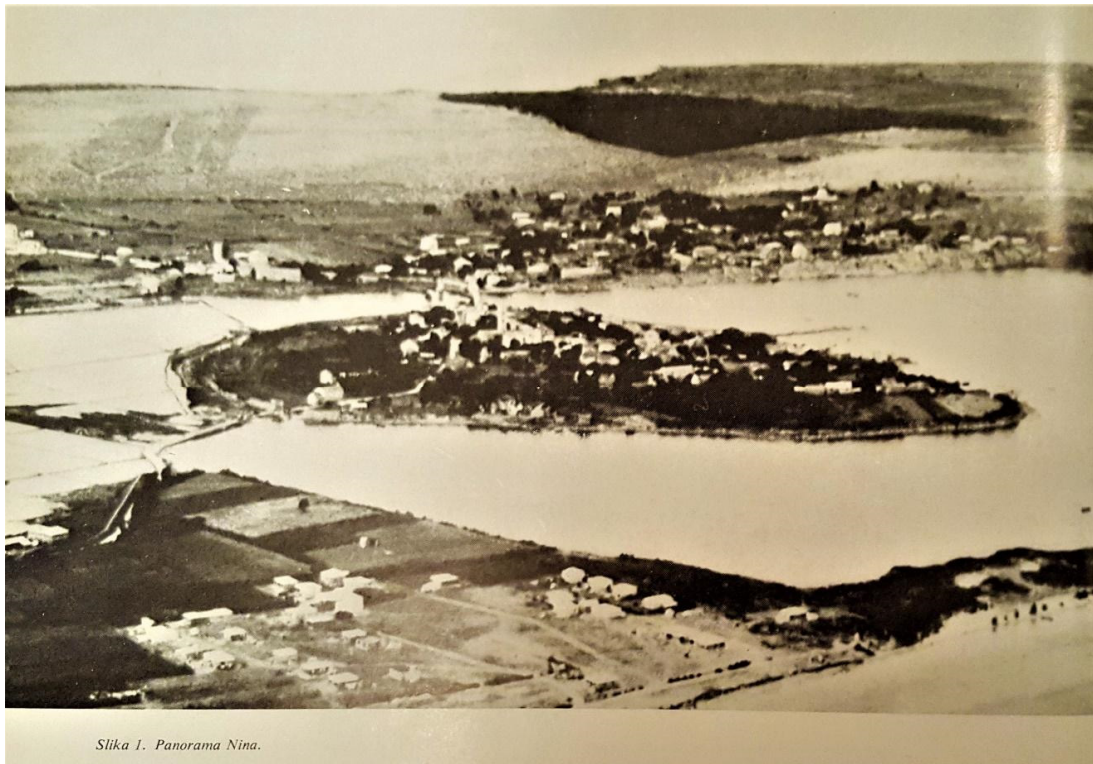

Ime Nina razvilo se od ilirskog naziva *Aenona*, koje je starijeg predilirskog podrijetla, prema dočetu – *ona*, kao i brojni nazivi ilirskih, a posebno liburnskih mjesta (Blandona, Scardona, Albona, Fanona, Naronna, i dr.). Nin ulazi u povijest dosta rano. Njegovo se ime javlja u grčkih

pisaca već od 4.st. pr.n.e. Prvi put se spominje u obliku *Hemionoi* u zemljopisnom djelu „Periplus“ grčkog pisca Pseudo Skilaka. *Hemionoi* je vjerojatno iskvaren naziv za stanovnike Nina u obliku *Ainonoi*. Kasnije ga grčki pisci navode u obliku *Ainona*, a rimski u obliku *Aenona*. Nin je gradić koji od sredine 9. stoljeća postaje jednim od najvažnijih političkih, kulturnih i vjerskih središta starohrvatske države. Bio je sjedište biskupa Hrvata koji je imao jurisdikciju nad cijelom hrvatskom državom, i povremena rezidencija hrvatskih narodnih vladara. U svom diplomskom radu predstaviti ću povijest grada Nina u antici i ranom srednjem vijeku, vremenu kad su njegov rast, razvitak i značenje dosegli vrhunac. Tragajući za literaturom uvidjela sam da raspolazem sa bogatom gradom.

Početak priče o Ninu seže još u vrijeme prapovijesti. Gradili su ga i oblikovali mnogi narodi i kulture od Liburna i Rimljana do Slavena i Hrvata. U kasnoj antici u tom gradu postojale su dvije ranokršćanske crkve, a Hrvati su *primili* kršćanstvo *po dolasku* na prostor nekadašnje rimske Dalmacije.

Zamislila sam svoj rad kao pregled kroz razdoblja “od postanka do nestanka” iako gradić još uvijek postoji, nije nestao samo je utihnuo kao da se odmara od svoje burne bogate prošlosti.

Slika 1. Panorama Nina.

2. GRAD NIN

Značenje i položaj

Nin je smješten na samoj obali, uz krajnju kopnenu točku sjeverne Dalmacije, u laguni, posred plitkog zaljeva, što se otvara prema susjednim sjevernodalmatinskim otocima Viru i Pagu. Plitki poluotočić na kojem je u antici niknuo gradić Aenona, gotovo je kružnog oblika. Bio je povezan sa susjednim kopnom južnom prevlakom i mostom na istočnoj strani poluotoka. Zaleđe mu čine ravničarski tereni Kotara, bogati oranicama i šumom, a preko morskog kanala na sjeveru diže se glomazni masiv Velebita ispod kojeg su se smjestila nekolicina mjesta također impresivnih povijesnih priča. Lagunarno njegovo okruženje, inače rijedak primjer na hrvatskoj obali Jadrana, bio je posebno pogodan ambijent u kojem će preživjeti antička civilna zajednica, kako to pokazuju i mnogi poznatiji primjeri Venecije, Torcella, Grada, Caorla i nekih drugih gradova u lagunama sjevernoga Jadrana. Fizički zaštićen morem i močvarom koji bijahu nepremostivom preprekom osvajačima a otvoren pučini i pomorskim dodirima sa susjednim obalnim i otočkim gradovima. Nin se uspio oteti dramatičnoj sudbini mnogih antičkih središta na susjednom kopnu čiji je kraj uglavnom usko vezan uz avaro-slavenske najezde 7. stoljeća. Nin je grad čije ime je duboko povezano s početcima kršćanstva na srednjovjekovnom hrvatskom tlu, a potom i s rađanjem prve hrvatske državnosti. U Ninu je već od 9. stoljeća bilo sjedište jedinog biskupa Hrvata, što znači da je ninska crkva sv. Anselma bila i prva katedrala na tlu srednjovjekovne hrvatske kneževine. Putem hrvatske biskupije u Ninu domaći su kneževi po prvi put ostvarili dodir s rimskim biskupom papom Nikolom 1., priklanjajući se tako središnjoj crkvenoj instituciji zapadnog kršćanstva. Iz Nina je potaknut proces pokršćavanja Hrvata, ponajprije hrvatskih velmoža, u zaleđu starih antičkih biskupija Zadra i Solina koje su preživjele velike potrebe seobe naroda u 7. i 8. stoljeću. Do 11. stoljeća ninska je biskupija bila jedina u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, a tada se prostor njezina djelovanja sužava uspostavljanjem kninske i biogradske biskupije.¹ Nin je u ranom srednjem vijeku jedino hrvatsko urbano središte koje će se nastaviti izgrađivati i urbanizirati tijekom čitava srednjeg vijeka o čemu ću nešto više kazati u nastavku. U 15. stoljeću započinje opadanje njegova značenja, od 1409. godine i potpune integracije u mletačku Dalmaciju, a posebno nakon prvih turskih prodora u taj prostor tijekom druge polovice istog stoljeća. U cijelosti je konačno razoren na početku Kandijskog rata. Godine 1646. odlukom mletačkih vlasti porušen je artiljerijskom paljbom s mletačkih galiija čime je trebalo osujetiti mogući turski pokušaj zaposjedanja utvrda Nina, što bi dodatno ugrozilo Zadar. Obnova Nina tijekom 17. i 18. stoljeća novim doseljenicima na mletački teritorij nije gradu

¹N. JAKŠIĆ, "Nin, prva hrvatska biskupija", Split, 1997.

mogla vratiti urbani lik osobito nakon ukinuća ninske biskupije godine 1828., pa je tako Nin postao središtem, tada ruralne zajednice.

3. PRAPOVIJEST

Paleolitik

Početno i najstarije razdoblje ljudske kulture, kad su ljudi živjeli lovačkim i selilačkim životom, izvrgnuti ledenoj klimi, služeći se najjednostavnijim kamenim oruđima i sredstvima za život naziva se Starije kameno doba ili Paleolitik. Najstariji tragovi života čovjeka na području Nina potječu upravo iz toga razdoblja, ali su oni sasvim rijetki. Poznato je samo jedno kremeno strugalo, šiljak trokutastog oblika, koji potječe iz srednjeg paleolitika. Iz tog istog razdoblja pronađene su okamenjene životinjske kosti. Ljudi su na tom području živjeli na otvorenom zemljištu pod privremenim skloništima pletenim od granja, zbog nedostatka pećina. Brojni ostatci toga vremena otkriveni su oko 12 km istočno od Nina, na području Ražanca i Posedarja.² Srednje kameno doba (mezolitik) u Ninu je svakako bilo razvijeno. S Ninskog područja poznato je više sitnih kremenih predmeta koji se nazivaju mikroliti, svojstvenih za to razdoblje, isto tako pronađeno je nožića, strugala, šiljaka, ali nedostaju ostali tragovi života.

Sitna oruđa odgovarala su tadašnjoj skupljačkoj privredi, lovu na sitne životinje, školjke i ribu, jer su krupne životinje nestale zbog ledene klime, a suvremene se nisu razvile. To razdoblje označava naglo otopljanje i prijelaz na današnju klimu, raslinje i životinje, kada nastaje sjeverni Jadran, oblikuju se otoci i sjevernodalmatinsko kopno pa i područje Nina.

Sastav zemljišta (pijesak, glina) i vodotoci Ričine i Miljašić jaruge na užem prostoru Nina pogodovali su stvaranju staništa i rastu biljnog pokrivača. Na poluotočiću koji sa zapadne strane zatvara Ninsku luku, pronađene su u sloju prapora okamenjene kosti (breće) diluvijalnih životinja, suvremenika paleolitičkih ljudi. Jedini poznati kameni artefakt iz starijeg kamenog doba iz Nina je šiljak trokutasta oblika. Prema tehnici obrade datira se Srednji Paleolitik ili Kulturu Musterijena (oko 100 000 – 35 000.g.pr.K.).

²M. SUIĆ, Š. BATOVIĆ, J. BELOŠEVIĆ, "Nin, problemi arheoloških istraživanja", Zadar 1968.

Neolitik

U Ninu je mlađe kameno doba (neolitik) mnogo bolje poznato. Tada je već zavladao današnja klima i nastali su uvjeti i oblici kulture koji će izravno voditi do danas. Iz lovačkog i ribarskog načina života prelazi se na zemljoradnju i stočarstvo. Počinju se podizati kuće i život se smješta uz vodu i plodnu zemlju. Izrađuje se zemljano posuđe, unapređuje se tehnika obrade oruđa i usavršavaju se sredstva za proizvodnju. Tako se pronalaze strelice, kamene sjekire, motike i drugo.

Dolazi i do promjene u uređenju ljudskog društva; dolazi do rodovskog uređenja u kojem je osnovna prava imala žena.

Ostatci naselja iz mlađeg kamenog doba u Ninu otkriveni su na položaju solane, točnije izgradnjom solane 1955.godine, te istraživanjem iz 1961. godine. Naselje je bilo smješteno uz južni rub solane, ispred ušća potoka Ričina koje je u početku ovog stoljeća skrenuto u Ninski zaljev. Nataloženi u kulturnom sloju debljine do 60cm, sadržavali su različite kamene predmete i ulomke zemljanog posuđa. Tragovi naselja sada se nalaze oko razine mora. Otkriveni su kremeniti nožići, strugala, svrdla, jezgre, žrvnjevi, ulomci zemljanog posuđa, životinjske kosti i školjke kao ostatci prehrane. Kosti su pretežito od ovaca ili koza i goveda. To jednoslojno naselje posjeduje karakteristike kulture Impresso keramike, rasprostranjene duž Mediterana. Izrazita svojstva skupine zastupljena su na zemljanome posuđu koje je izrađeno rukom i pečeno na otvorenoj vatri u smeđim i tamnim tonovima. Posude se ukrašavaju impresso tehnikom, udublivanjem, utiskivanjem, i premazivanjem površine. Impresso tehnika ukrašavanja sastoji se u utiskivanju, najčešće rubom nazubljene (*cardium* ili čančica) ili glatke školjke (*pectunculus*). Ukrašenost najčešće prekriva čitavu površinu posude. Javljaju se posude stožastog i loptastog oblika, veći lonci i različite zdjele. Površina im je obično ukrašena također i ubodima, otiscima raznih predmeta, ponekad urezivanjem, udublivanjem crvenom inkrustacijom i premazivanjem bojom. U Ninu su pronađeni ostatci kuća, ognjišta i mnogih drugih tragova života.

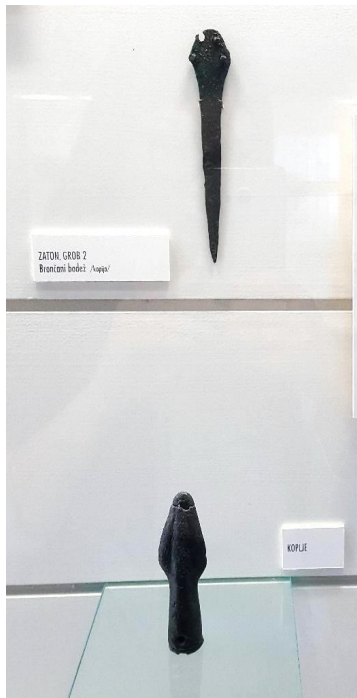
Prema skupljenim ostatcima može se zaključiti da je bilo razvijeno stočarstvo, zemljoradnja, lov i ribolov. Neolitski ostatci iz Nina mogu se datirati oko 5000.g.p.n.e. To je jednoslojno naselje koje je trajalo samo neko kratko vrijeme i nije nastavilo život u srednjem i mlađem neolitiku.³

Eneolitik - Bakreno doba

(2500.-2000.g.pr.K.)

To je vrijeme postupno dovelo do veoma krupnih promjena u društvenom i kulturnom razvoju. Stare neolitske kulture izumiru, a pod pritiskom novih pretežno tehničkih dostignuća stvaraju se novi uvjeti i oblici života i kulture. Ipak, neolitske predaje traju u čitavu ovom razdoblju. Znatne promjene izazvali su pronalazak i upotreba bakra, prve kovine koju su ljudi upoznali i počeli koristiti, jer se nalazila u prirodi i jer se bez teškoća mogla prerađivati kovanjem ili lijevanjem na maloj toplini. Ni iz bakrenog doba nema značajnih tragova u Ninu. Jedini do sada poznati nalazi Bakrenog doba pronađeni su na položaju foruma, a čine ih ulomci keramike. Radi se o posebnoj vrsti finih posuda ukrašenih bradavičastim izbočenjima izvedenim u kalupu, cik-cak uzorcima, otiskom kolutića i slično. Datiraju se u Kasno bakreno doba.

Brončano doba (2000.-900.g.pr.K.)

Pronalaskom bronce, dobivenom vezivanjem bakra s kositrom, nastao je metal mnogo tvrdi i pogodniji za obradu nego što je bio bakar. Time prestaje bakreno doba. Bronca je bila prvi metal koji je dobio široku upotrebu i tada zapravo počinje metalno razdoblje, jer je upotreba bakra zbog njegove mekoće bila kratkotrajna i ograničena.

U razdoblju između 1300. i 900. g.pr.K. događaju se migracije stanovništva poznate kao panonsko-balkanske seobe. Postupno se iz indoeuropskih narodnosnih skupina razvijaju ilirska i druga plemena i narodi. Nosioci brončanodobne kulture na našem primorju koriste se naseljima u nizinama ili na gradinama.

Osnovni oblici gospodarstva su zemljoradnja, ratarstvo, i pokretno stočarstvo. Od oružja upotrebljavaju mačeve i koplja. Ostali uporabni predmeti također se izrađuju od bronce (ogrlice,

³M. SUIĆ, Š. BATOVIĆ, J. BELOŠEVIĆ, 1968.

spone, ukrasne igle, toke, privjesci i drugo). Na užem prostoru Nina pronađen je niz kamenih i zemljanih humaka s ostacima iz brončanog doba. Oko 4 km istočno od Nina na položaju Rašnovac, a 300m sjeverno nalaze se tri velika zemljana humka zvana Troglavice. Veća količina prapovijesne keramike i druge građe iz tih humaka ima svojstva Kasne faze Brončanog doba. Bolje je poznato i istraženo područje današnjeg turističkog naselja Zaton, gdje je dokumentirano 136 grobnih humaka. Pronađeni kulturni ostatci sadrže ulomke posuda, nakit, oruđe, oružje, različite školjke i životinjske kosti. Datiraju se od početka Brončanog doba pa do kraja Željeznog doba.

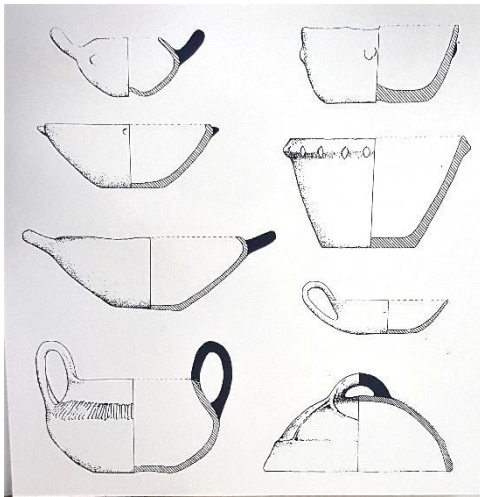
Željezno doba (900.g.pr.Kr. – 1.st.n.e.)

Označuje pronalazak i početak prerade i upotrebe željeza, koje se otada počelo koristiti za izradu pojedinih predmeta. Zbog složena načina dobivanja, počelo se prerađivati dosta kasnije od drugih metala, ali zbog vrlo široke upotrebe i primjene, kao i veoma dobrih svojstava, željezo je do danas ostalo najvažniji metal uopće. Počelo se prerađivati u Maloj Aziji oko 2000.g. pr.n.e. Međutim, u širu upotrebu ulazi tek pri kraju drugog tisućljeća prije n.e. Na južni Balkan dolazi oko 1200.g a početkom zadnjeg tisućljeća širi se po ostatku Europe.

Područje od rijeke Raše u Istri do Krke u Sjevernoj Dalmaciji nastanjuju Liburni. O Liburnskoj Aenoni govorit ćemo nešto više kroz ova dva poglavlja. Ono što treba naglasiti Liburni su bili nosioci i tvorcii kulture željeznog doba. Spominju se i u djelima antičkih pisaca, najranije u 6. stoljeću prije Krista (Hekatej), pa početkom 5. stoljeća (Skimno) i sredinom 4.stoljeća (Pseudo Skilak). Početak željeznog doba na Liburnskom području obilježeno je osnivanjem i razvojem niza naseobina (Zadar, Nin, Radovin, Nadin, Bribir, Skradin,..). Najistaknutija središta matičnog liburnskog područja su Zadar i Nin.

Plodnost okolnog prostora, prisustvo vodotoka, te niska pješčana obala Ninskog zaljeva pogodovali su formiranju glavnoga naselja na otočiću. Posebno se ističe prostor uokolo sv. Križa gdje su ustanovljeni ostatci kuća, podova, ognjišta i jame za otpatke. Kuće su bile jednodostorne, četvrtasta ili pravokutna tlocrta, veličine oko 5x5m ili 6x12m. Posebnost čine jame za otpatke ukopane u zdravicu, loptastog, jajolikog ili vrećastog oblika. Smještene su u različitim dijelovima kuća, a bile su ispunjene ulomcima keramike, školjkama, puževima, životinjskim kostima, ostacima hrane i drugim.

Keramika, u prvom redu „domaća“, obilno je zastupljena u slojevima naselja., izrađena je od gline miješane s usitnjenim kalcitom, oblikovana rukom i pečena na otvorenoj vatri. Većina

domaćih keramičkih proizvoda kroz cijelo željezno doba ostala je neizmijenjena. Najčešće se javljaju posude koje se koriste u svakodnevnom životu: stožaste zdjele, čaše i vrčiči. Pored toga upotrebljavaju se poklopci, peke, pokretne peći, pršljenovi ili koluti za otežanje vretena itd. Manja količina domaće keramike sadržavala je ukras i to obično u obliku pojasa po obodu ili ispod njega. Javlja se ukras brazdanjem u obliku okomitih, kosih ili vodoravnih uzoraka, zatim bradavičasta izbočenja, plastična rebra i reljefna valovnica.

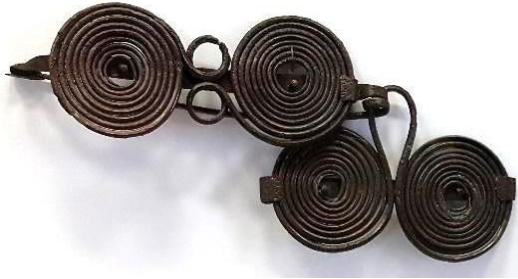

4. O LIBURNJSKOJ AENONI

U razdoblju između 13. i 9. st. pr. n.e. na širem području jugoistočne Europe i bliskog Istoka pa i na Balkanu, odigrale su se velike seobe naroda, poremećaji i promjene života i kulture, zvane panonsko-balkanskim ili egejskim seobama, a vezuju se pretežito uz nosioce tzv. Kulture groblja sa žarama sa područja panonske nizine, gdje se nalazilo ishodište tih seoba. Te seobe izazvale su nemire i u sjevernoj Dalmaciji, a njihov zadnji val prouzročio je i propast kulture kasnog brončanog doba te rušenje mnogih naselja. Nakon tih nemira osnivaju se nova naselja među njima i Nin, koja su trajala neprekidno do rimske prevlasti. U tim su nemirima svakako sudjelovali i Liburni, jer su nakon tih seoba oni imali prevlast na Jadranu. Vjerojatno su to postigli kolonizacijom jadranskih obala pomoću jake mornarice, brodarstva i trgovine. Kasnije

su im postupno prevlast na Jadranu preuzeli grčki kolonizatori, da bi u 4.st.p.n.e. Liburni potpuno oslabili i zadržali samo matično područje.

Iz 9. stoljeća prije Krista, iz Prve faze željeznog doba poznato nam je nekoliko grobova pronađenih u Ninu koji potvrđuju radioničku proizvodnju metalnih nakitnih oblika. Zastupljene su tordirane ogrlice i spone (fibule).

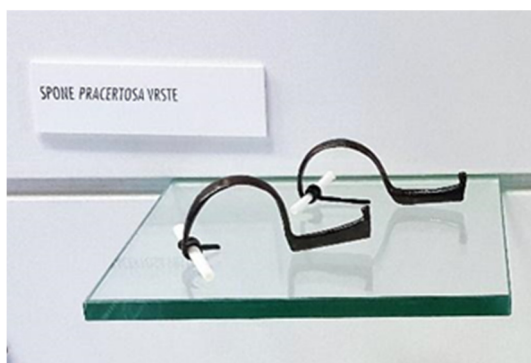

Izrazite su lučne spone bez odebljanja na luku, dvodijelne zmijolike spone jadranskog tipa sa završetkom igle u obliku okrugle glavice sa šiljkom i spiralno naočaraste spone. One su bile vrlo omiljene u Liburniji, a nosile su ih žene, muškarci i djeca. Najviše ih je otkriveno upravo

u Ninu i okolici, a traju sve do 4. st. pr. Kr.

U 8. i 7. stoljeću prije Krista Liburni su bili najjača pomorska sila na Jadranu koja je kontrolirala globalnu plovidbu morem. Snažno se razvija pomorstvo i trgovina, izvoz domaćih proizvoda i razmjena dobara sa susjednim (Histri, Japodi, Delmati) i italjskim područjem (Picenum, Apulija). Ovo je razdoblje najbogatije prilozima s grobovima i uvozom raznovrsnih proizvoda. U 8. st. pr. Kr. prevladavaju lučne spiralno naočaraste spone, a posebnost čine one sa zrnom jantara kao i ostali nakitni oblici izrađeni od jantara (naušnice i ogrlice). Od oružja javlja se mač sa spiralnom ručicom. Započinje uvoz keramičkih posuda sa slikanim geometrijskim ukrasom iz Apulije, tzv. starije ili japiške vrste. U 7.st. pr.Kr. nastavljaju se nakitni oblici prethodnog razdoblja, a od novih vrsta javljaju se spone s dvije kuglice na vrhu luka, veliki prsni nakit (pektoralni), brončani češljevi, brijači i drugo.

U 6.st. pr. Kr. i dalje se održavaju veze sa susjednim područjima, što je vidljivo po nalazima. Obilno su zastupljeni raznovrsni oblici nakita izrađeni od jantara: naušnice, ogrlice, spone, igle. Posebnost čine čovjekoliki privjesci u obliku ratnika ili stilizirani ženski likovi.

Od spona javlja se tzv. *Pracertosa* vrsta. Među uvezenom keramičkom robom prevladavaju posude s geometrijskim ukrasom koji čine trokutasta i romboidna polja ispunjena linearnim uzorcima. Keramika pripada mlađoj ili daunskoj geometrijskoj vrsti. Počinje i uvoz grčke (antičke) keramike crnofiguralnog stila.

Peto stoljeće prije Krista obilježeno je slabim uvozom proizvoda iz Italije, a većim prisustvom grčke keramike s crvenim figuralnim ukrasom. To je posljedica jačeg prodora Grka na Jadran, što je utjecalo na razvoj kulture i gospodarstva. Od nakitnih predmeta javljaju se spone certosoidne i ranolatenoidne mjesne vrste nastale na domaćem području. Zastupljene su i spiralno naočaraste spone s privjeskom i različite ukrasne igle. Od novih proizvoda česti su pojasevi od brončanih ploča s dvostožastim privjescima i okruglim vezicama. Ukrašeni su iskucanim uzorcima sitnih točkica i koncentričnim kružnicama.

U razdoblju od 4.st. pr. Kr. do kraja 1.st. pr. Kr. Liburni gube utjecaj na Jadranu, što ostavlja tragove u materijalnim ostacima. Najsnažnije je prisutan helenistički utjecaj koji se očituje kroz uporabu keramičkih proizvoda i nakitnih oblika. Uvozi se i južnoitalska keramika *gnathia* tipa. Od domaće keramike javljaju se loptaste zdjele s karakterističnim ukrasom reljefne valovnice u kombinaciji s bradavičastim izbočenjima ispod obada. Od nakita javljaju se: ranolatenoidne i pločaste spone, privjesci, ogrlice, prstenje i drugo. Nakit se često izrađuje od srebra i pozlate, a koriste se i nove tehnike obrade i ukrašavana.

Prvo naselje na položaju povijesnog Nina, na otočiću pod nazivom Aenona, podigli su Liburni u 9.st. pr. n. e. nakon nemira izazvanih panonsko-balkanskim seobama. Nin je od tada neprekidno naseljen do danas. Na lagunarnom je otočiću tijekom cijelog tisućljeća prije Krista bujao aktivan život domorodačke, važne zajednice Liburna. Nakon bogatih i važnih arheoloških otkrića vezanih uz naselje na poluotoku, posebice inventara grobnih nalaza njegovih davnih žitelja,

znanstvena su istraživanja ukazala na zavidan stupanj njihova razvitka. Već od 4.stoljeća prije Krista na poluotok prodiru i novaci raznih grčkih gradova i kolonija na Mediteranu što sve svjedoči o dubokoj uronjenosti u onodobne trgovačke dodire s razvijenim helenističkim svijetom. Liburnska će općina dočekati tako rimska osvajanja istočne obale Jadrana i već od 1.stoljeća prije Krista postati dijelom Rimskog carstva.

Zadržavajući stanovitu lokalnu samoupravu postajat će Liburni Aenone postupno i rimski građani, stječući civitet za vrijeme cara Tiberija te se uključiti u novu multinacionalnu zajednicu velikoga carstva pod vrhovnom upravom Rima. Prigrlit će tako, još snažnije civilna dostignuća razvijenijeg prekomorskog susjeda, a ponajprije urbani način života i nove navade pravnoga ophođenja. Urbana je matrica antičkoga Nina nedovoljno istražena ali ipak poznata u nekim dijelovima. Glavna je ulica povezivala južnu prevlaku koja vodi na gradska vrata s mostom na istočnoj strani poluotoka, lomeći se pod pravim kutom. Ugledni je domaći građanin Gaius Julius Curticus Aetor sredinom 1.st. dao podići taj most u dužini od 187 i u širini od 10 stopa, o osobnom trošku istaknuvši to prigodnim natpisom. Stambene jedinice građana Aenone pokazuju različiti stupanj veličine, kvalitete, opreme i bogatstva u rasponu od nastambi jednostavnog oblika do monumentalnih palača opremljenih mozaičkim podovima s figuralnim prikazima. Tekuću je vodu u Nin dovodio vodovod (*aqueductus*), kanalom širokim oko 70cm.

Povijesni i kulturni razvoj Liburna u željezno doba tekao je kroz dva glavna razdoblja i pet faza. To odgovara i neprekidnom razvoju Nina:

1. razdoblje liburnske prevlasti na Jadranu u vrijeme od 9. do 5.st. (ili do III. faze u razvoju kulture).
2. razdoblje opadanja liburnske prevlasti osvajanja početkom 1. stoljeća naše ere (ili IV. i V. faza u razvoju kulture).

Čitav povijesni razvoj Liburna od 9. Do 1.st u Ninu se može bolje pratiti nego u bilo kojem drugom naselju, jer je u Ninu otkriven najveći broj liburnskih grobova i najviše ostataka kulture po kojima se može pratiti cijeli razvoj te kulture, te pratiti sve značajne promjene i zbivanja na ovom području. Nakon nemira krajem prethodne faze na Jadranu nastaje mirno razdoblje i bogat gospodarski i kulturni život. Liburni već od 8.st trguju po cijelom Jadranu. Od 8. do 6.st Liburni dostižu najbogatiji razvoj i najveće obilje, što se najbolje opaža po brojnim i bogatim priložima u ninskim grobovima. Osim trgovine, temelj gospodarstva bili su pomorstvo, brodarstvo, ribolov, obrti, osobito prerada kovina, zemljoradnja i stočarstvo. Prevlast na moru, u trgovini i gospodarstvu doveli su do bogaćenja i izdvajanja pojedinaca, raspadanja rodovskih veza i prijašnjih društvenih odnosa temeljnih na rodovskom uređenju i do stvaranja rodovske vlastele.

To se vidi ponajviše po uvozu skupocjene robe iz Italije i Grčke (mačevi, britve, slikane zemljane posude, nakit i drugo).

Od 5. do 4. st propašću političke moći i prevlasti, odnosno smanjenim udjelom u trgovini na Jadranu, gospodarstvo Liburna osiromašuje. Dolazi do duboke podjele na siromašne i bogate koji se pretežito služe uvoznom robom iz Grčke, Apulije i Etrurije (nakit i posuđe). U grobovima siromašnih nalaze se malobrojni predmeti, a bogati pojedinci s pokojnikom pokapaju mnogobrojne i pretežito uvozne skupe dragocjene priloge. Učvršćenjem Rimske vlasti i širenjem kulture u početku 1. st. n. e. potpuno se prekida samostalan gospodarski i kulturni razvoj Liburna.

Aenona je bila značajno središte i sjedište jedne od liburnskih općinskih zajednica, kojih je u cijeloj Liburniji, prema podacima rimskog pisca Plinija Starijeg u 1. stoljeću bilo četrnaest.

Liburnsko naselje u Ninu zauzimalo je cijelu površinu otočića, odnosno istu površinu kao i kasnije naselje.

Liburnski Nin imao je, prema obliku otočića, približno kružan oblik, koji je zadržao do danas. To je uobičajeni oblik liburnskih naselja. U tadašnje vrijeme prevladavaju gradska naselja na uzvisinama okružena bedemima radi obrane, pa se položaj Nina znatno razlikuje. Ninska luka bila je dublja i manje naplavljena, a da je naselje bilo opkoljeno morem i močvarom i o mostu koji spaja kopno i otočić govori jedan natpis iz rimskog doba. Uz to moralo je biti utvrđeno bedemom, što je omogućavalo dobru obranu. Bedemi se još nisu našli, ali su svakako morali postojati i ići pravcem kasnijih bedema. Kao i svi ostali bedemi vjerojatno su bili zidani kamenom *usuho*, širine oko 3m. Istraživanjem ostataka naselja oko crkva sv. Križa, od 1968.-

1970. ustanovljeni su dijelovi dviju usporednih prometnica širine oko 4 m, koje dijele tri bloka kuća iz rimskog doba, svaki širine 12m. Ispod njih su nađeni ostatci ranijih liburnskih kuća, pa su znane i ulice nastale ranije. Iliri su zbog oblika naselja općenito imali radijalnu i koncentričnu mrežu ulica. U Ninu još nisu otkrivene koncentrične ulice, jer je istražena tek mala površina, ali po sadašnjem izgledu mogu se pretpostaviti. Dvije otkrivene ulice mogu imati radijalna svojstva premda nije sigurno nisu li u rimsko doba prema rimskim načelima, poprimile pravocrtan oblik. Kuće su bile jednodostorne, četvrtaste ili pravokutne građevine, zidane nepravilnim kamenjem usuho, veličine 5 puta 5 metara. Smještene su bile između dviju ulica u nizu jedna do druge. U rimsko doba oblik i položaj većinom im se nije mijenjao, samo način gradnje, točnije liburnski je živalj pretežito nastavio ranijim načinom života. Kuće su vjerojatno bile prizemnice pokrivene slamom, trskom ili granjem. Podovi i ognjišta bili su od gline.

Sahranjivanje mrtvih oko naselja u Ninu trajalo je od 9.st. prije nove ere pa do 6.st. i kasne antike tj. za vrijeme Liburna i za rimske vladavine, a na manjem dijelu Ninskog zaljeva nastavlja se i u starohrvatsko doba, do pokrštenja u 9. stoljeću.

U Ninu kao i na ostalom području Liburni su kroz cijelo željezno doba pokapali pokojnike u zgrčenom položaju, položene na bok. To je veoma star običaj pokapanja na ovom području, još od mlađeg kamenog doba. On se iznimno kod Liburna sačuvao sve do rimske vladavine, iako se mjestimice nalazi oko Jadrana, osobito u Dalmaciji, Picenumu i južnoj Italiji. Manji broj grobova čine dječji kosturi, sahranjeni u zemljanim posudama, a takvi su grobovi do sad nađeni jedino u Ninu i vjerojatno su nastali pod utjecajem južne Italije. Zgrčeni pokojnici pokapali su se u grobove u obliku škrinje od neobrađenih kamenih ploča, ili izravno u zemlju bez škrinje. Zajedno s pokojnikom pokapali su se i razni predmeti kojima se za života pokojnik služio: njegov osobni pribor, ukrasi, oprema. Uz to su se pojedini predmeti posebno prilagali u grob, kao posude, ponekad hrana i piće, oruđe, oružje i dr. Najstariji grobovi u Ninu još su malobrojni

i siromašni, što govori o tome da je u to vrijeme bio mali broj stanovnika koji je živio u skromnim prilikama. Iz vremena stabilizacije i prevlasti na Jadranu, od 8. do 5.st., grobovi su najbogatiji i pretežito veoma bogati, jer je to vrijeme najvećeg razvoja Liburna. Mnogi nalazi vrijedni su primjerci umjetnog obrta. Ostali oblici obreda i vjerovanja slabo su poznati. Postoje brojni dokazi štovanja Sunca, kao što su

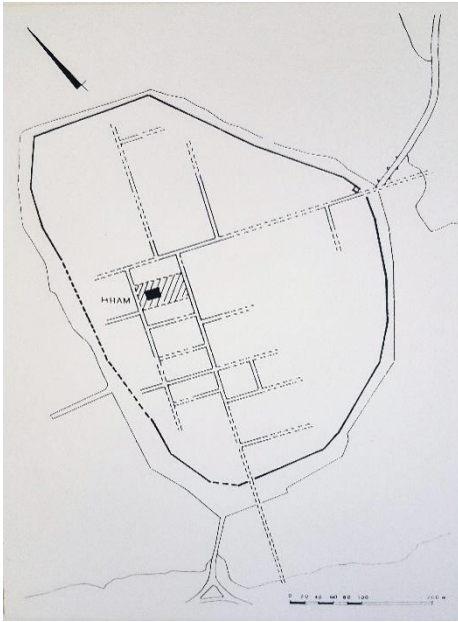
kružne brončane vezice za pojas s upisanim križem ili olovne aplikacije sličnog oblika, ukrasni motivi svastike i meandra (križ s kukama) na dvodijelnim sponama ili prsnom nakitu (pektoralima) u obliku lađe s dvije ptičje glave na krajevima. Takvi predmeti vezuju se uz legendu o sunčevoj lađi kojom se vozi božanstvo Sunca. Liburnska vjerovanja temeljila su se na stočarstvu i zemljoradnji: Liburni tek na koncu prapovijesti napuštaju simboličke predodžbe. Gospodarstvo i način života u Ninu u željezno doba još nisu dovoljno istraženi. Glavne privredne grane bile su zemljoradnja, stočarstvo, ribolov, pomorstvo, brodarstvo, trgovina i obrt.

Nije sigurno koliko je ulogu novac imao u liburnskom gospodarstvu. Čini se da je novčana razmjena imala malo značenje, i da se pretežito vršila razmjena dobara, a novčana se razmjena počela razvijati od kraja 3. stoljeća, usporedno s rimskim prodiranjem na Balkan, od tada se javljaju i rimski novci. Svakako, zna se da Liburni nisu kovali vlastiti novac.

Među ostacima prehrane u liburnskim kulturnim naslagama u Ninu najčešće su zastupljene kosti ovaca, koza, goveda i domaćih svinja, jelen, divlja svinja, zec, riba i ptica. Lov je imao mali udio u prehrani i privredi. Česte su razne vrste školjaka i morskih puževa, jer je ribarstvo bilo razvijeno. Ipak je stočarstvo imalo najvažnijeg udjela u prehrani.

Nakita, odjeće, oružja pronađeno je malo. Spone ili fibule jedan su od najvažnijih i najčešćih predmeta željeznog doba, pa i liburnske kulture. Služile su za zakopčavanje odjeće i kao važan dio nakita. Dobrim dijelom one imaju posebna i samostalna svojstva. Već sam prethodno spomenula njihove različite oblike i vrste. Samostalan razvoj liburnske kulture u Ninu, a time i konac prapovijesti datira oko početka naše ere, u vrijeme rimskog cara Augusta, kad se pod rimskim utjecajem bitno mijenja način života, privreda i kultura. Stari Liburni ipak su i dalje prebivali u Ninu, poprimili u velikoj mjeri rimsku kulturu, ali su dobrim dijelom sačuvali i vlastitu kulturu i prenijeli je u iduća stoljeća.

5. RIMSKO DOBA (Od kraja 1.st. pr. Kr. do kraja 6.st.)

Dolaskom pod rimsku vlast Enona dobiva atribute urbaniziranog naselja. Kao glavna prometnica – *cardo*, služila je ulica koja je vodila od foruma prema gradskim vratima (50ak metara južno od Donjih vrata). U suprotnome smjeru tekla je ulica od Gornjeg mosta do foruma - *decumanus*. Te dvije glavne ulice odredile su mrežu prostornih komunikacija u pravokutnom sustavu. Dosadašnja istraživanja omogućuju spoznaju stanovanja u rimskoj Enoni, pokazuju jednostavnije i složenije stambene jedinice, od kojih su neke ukrašene freskama i mozaičnim podovima.

Osobito se ističe kuća (*domus*) otkrivena istočnije od foruma, s kvadratnim mozaičnim kompozicijama ispunjenima motivima iz arene. Specifičnost predstavljaju natpisi s imenima gladijatora (*Melius, Specis martialis*). Kuće su pokrivene krovom od keramičkih kupa i ploča. Najčešće nose utisnute pečate radioničkih središta / *pansiana, tvl(ius) cal(vius)*.. Enona spada u one brojne gradove antičke Liburnije koji su se razvili pretežito na autohtonom temelju. U predrimsko vrijeme Enona je bila središte jedne od onih liburnskih teritorijalnih zajednica koje kasnije natpisi, a i pisci, nazivaju *civitates*. Zbog te svoje uloge ona je već u to vrijeme stekla ne samo vodeću ulogu unutar zajednice već i stanovite atribute grada u kome su, kao i u čitavoj općini, glavnu riječ imali predstavnici domaće aristokracije. Najprije se priklonila tuđim kulturnim utjecajima. Poznato je da je čitava Liburnija nešto ranije od ostalih ilirskih zajednica došla u rimsku sferu, pa ona zato ne sudjeluje u posljednjim ustancima što su ih podizala plemena iz unutrašnjosti protiv Rima (Japodi, Delmati, i dr.).

Značajne političke promjene u Liburniji nastaju organizacijom provincije Ilirika (Illyricum), odnosno Dalmacije (Dalmatia) koju je proveo car August (31.god.pr.Kr. do 14.g. poslije Krsta). Enona je zajedno s ostalim liburnskim zajednicama uključena u Rimsku provinciju Dalmaciju. Uređenje i status municipija stekla je oko 16. godine prije Krista. Konstituira se gradsko vijeće (*ordo decurionum*) koje je odlučivalo o financijama, zemljištu, komunikacijama i sl. Članovi se biraju među domaćim stanovništvom koje se ističe imetkom i ugledom. Izvršnu vlast u okviru općinskog statuta imala su dva člana (*duumviri iure dicundo*) i dva službenika nižega ranga – edili (*aediles*). Oni su vršili nadzor nad trgovinom, prometom,

javnim priredbama, čistoćom itd. Svi slobodni i punopravni pripadnici zajednice dobivaju građansko pravo i upisuju se u *tribus Sergia*.

Enona je imala i svoje zaštitnike (*patronous*) birane iz redova najviših rimskih dužnosnika u provinciji Dalmaciji: Publija Silija Nervu, namjesnika provincije Ilirik (20.god.pr.Kr.) i Lucija Voluzija Saturnina, carskog namjesnika provincije Dalmacije (34-40.g. prvog st.). iz zahvalnosti građani Enone podižu im kipove i posvećuju natpise.

Ekonomska osnovica stanovništva enonske zajednice nije se bitno mijenjala nakon dolaska pod rimsku vlast. Na ovom plodnom dijelu Ravnih kotara zemljoradnja je od davnih, prahistorijskih vremena bila izvor egzistencije njezinih pripadnika. Glavna kultura bila je u ovom kraju vinova loza, sada u ranoj antici žito u manjoj mjeri, a u povoljnijim ambijentima i maslina. Također tu je bilo istaknuto i stočarstvo, tradicionalna grana mnogih ilirskih skupina. Osobito to vrijedi za stanovnike izvan središta, u selima (*pagus*) i zaselcima (*vicus*), koji su u prvo vrijeme rimske vladavine sačuvali gotovo netaknut etnički, kulturni i ekonomski autohtoni značaj.⁴

Tijekom prve polovice i do kraja 1. st. Enona potpuno mijenja svoj urbani lik: podižu se zidine, grade mostovi, vrata s kulama i uvodi se vodovod. Unutar grada popločane su i uređene ulice, određene glavne komunikacije, izgrađen je forum, i nad njime veličanstveni hram. I svi ostali aspekti društvenog i privatnog života zahvaćeni su procesom romanizacije. Na religioznom polju štiju se rimski bogovi (Jupiter, Junona, Minerva, Dioniz, Neptun, Venera, Vulkan) i kult carske osobe. Od domaćih božanstava štije se božica plodnosti Anzotika. Prisutnost italskih obitelji, jake trgovačke i prometne veze pogodovala su uvozu raznovrsne robe za svakodnevnu uporabu izrađene od keramike, stakla, jantara i metala. Osobito se ističu proizvodi sjevernoitalskih radioničkih središta (Akvileja, Trst). Tijekom 1.stoljeća i kroz 2. stoljeće vladao je funerarni običaj spaljivanja pokojnika. Od 2. stoljeća počinje se širiti običaj kosturnog pokapanja. Siromašniji se građani pokapaju u amforama ili pod krovom od keramičkih ploča, dok su imućniji podizali nadgrobne spomenike tipa cipus, stela, sarkofag.

Ostatci antičkog grada samo su djelomice otkriveni i istraženi. Ipak, moguće je pružiti opću sliku naselja, a ponegdje su poznate i čitave njegove cjeline. Grad je nesumnjivo bio opkoljen bedemima, koji su pratili prirodan opseg otočića, odnosno poluotočića. Njihovi ostatci nalaze se pod kasnijim srednjovjekovnim i novijim utverdama, koje su se dobrim djelom sačuvale do danas. Plinije, koji je svoje podatke crpio iz izvora nastalih u Augustovo vrijeme, kažu da je Aenona bila *oppidum*, što znači da je bila utvrđena, odnosno grad u izvornom smislu riječi. Za sada su poznati samo detalji bedema iz tog doba. Njihova tehnika posve je različita od one koja se

⁴M. SUIĆ, Š. BATOVIĆ, J. BELOŠEVIĆ, 1968.

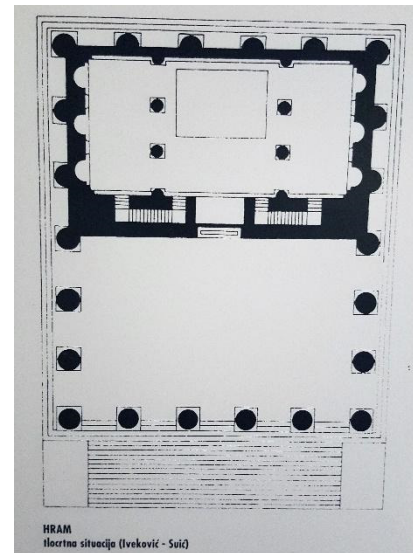
susreće u većine ostalih liburnskih istaknutijih gradova tog područja. Ovdje su zidine bile građene od manjih kamenih klesanaca. U novije vrijeme pronađeni su ostatci gradskih vrata na sjeveroistočnoj strani kod Gornjeg mosta. Tu se u tlocrtu razabiru dvije bočne kule pravokutne osnove, izbočene prema vani od linije bedema, koje zatvaraju ulazni prostor.

Opća shema naselja u cjelini nije poznata. Došavši u sferu rimske civilizacije, Enona se sve više približavala tipu klasičnog grada, osobito pod utjecajem susjednog Jadera, koji je kao kolonija bio planiran i zato imao pravilan raspored ulica i gradskih četvrti. Novija istraživanja nam govore da je i Enona imala mrežu gradskih komunikacija u pravokutnom sustavu, iako vjerojatno ne tako krutom i jedinstvenom kao što je to u Zadru. Istraživanja koja su se nedavno odvijala otkrila su ostatke stambenih zgrada, koje daju uvid ne samo u kulturu stanovanja i u tipologiju nastambi već i u globalnu organizaciju grada. To je dosta prostran kompleks oko crkve svetog Križa. Tu su otkopane dvije gradske ulice, koje idu u pravcu istok-zapad širine 3,5 m, nepopločane, uz rubove kojih su se pružali uski, popločani nogostupi. Te ulice zatvaraju male stambene blokove (*insulae*) unutar kojih su ukomponirane stambene zgrade, orijentirane u pravcu ulica, gdje možemo primijetiti tendenciju ulica k pravokutnom sustavu, barem u ovom dijelu grada. Kuće su dosta skromnijih dimenzija i jednostavnih oblika. Sastoje se većinom od dvije prizemne prostorije, od kojih su one prema ulici služile kao radnje ili dućani (*tabernae*), pa zato imaju široke otvore prema ulici. Stanovalo se na katu. U prizemlju se često susreću ognjišta, izdignuta od poda, ograđena i na gornjoj površini nabijena zemljom ili pokrivena opekama. U tim prizemnim prostorijama čest slučaj je pronalazak uskih bunara kružne osnove. Ponegdje su se sačuvali i ostatci podova, koji su bili sastavljeni od smjese sitnog tucanika, zdrobljenih komadića opeka i maltera. U otkopanim slojevima pronašlo se dosta ulomaka obojene ili oslikane zidne žbuke. Tehnika zida pokazuje da su se te kuće u nekoliko faza pregrađivale i obnavljale, od 1.st. pa sve do kasne antike, kada se susreću i pojave rekonstrukcije zgrada u suhozidu.⁵

U inzuli u samoj blizini sv. Križa, pronašli su se ostatci kuće razvijenije osnove i većih kvaliteta, s jednim središnjim prostorom koji je imao ulogu atrija ili malog peristila, unaokolo pokrivenog trijemom što su ga podržavali stupovi, dok se u srednjem otvorenom prostoru, znatno ukopanom i ograđenom zidom, nalazila mala površina vrta (*viridarium*). Taj trijem bio je također popločan kvalitetnom cementnom smjesom, u nekoliko slojeva. Sjeverno od njega nalazi se omanja prostorija, od koje je istražen samo dio, u kojoj je ne samo dobro sačuvan pod od kvalitetne i

⁵ "Povijest grada Nina", Brojni prilozi od raznih autora, Arheološka i povijesna problematika Nina od najstarijeg vremena do danas, Zadar 1969., JAZU

višebojne smjese već i zidna žbuka s freskama. Na ovima se raspoznaju bordure koje dijele polja zidnog platna u više boja (crna, zelena, žuta, smeđa), a po sredini je ukomponiran motiv gracilnog kandelabra, elementa koji se pojavljuje s tako zvanim trećim pompejanskim stilom u zidnom slikarstvu. Bilo je još kvalitetnijih zgrada u ovom dijelu grada, na što upućuju ostatci mozaičkih podova. Zgrada kojoj ti mozaici pripadaju imala je vjerojatno sve bitne elemente rimske kuće (domus), s atrijem, peristilom i dr. Što se tiče kulture stanovanja, može se za sada zaključiti, na temelju svih ovih nalaza i općih znanja da one manje kuće jednostavne pravokutne osnove bez tipičnih elemenata rimske kuće, predstavljaju nastavak tradicije iz predrimskog doba jer imaju analogiju sa stambenom arhitekturom nekih zakašnjelih autohtonih gradina s tla Liburnije.

Forum s kapitolijem nalazi se bliže zapadnoj periferiji naselja, na mjestu gdje se vjerojatno i u predrimsko doba nalazilo glavno svetište enonske zajednice, pa se i u tome ogleda čuvanje prastarih tradicija. Površinu foruma nije moguće točno ograničiti. Zna se pouzdano da se pružao ne samo oko hrama već i znatno prema istoku. Na zapadnoj strani foruma dižu se ostatci monumentalnog **hrama**, većim dijelom otkrivenog još prije 2. svjetskog rata. Građevina je ležala na uzvišenom podiju masivne konstrukcije. U njezinu tlocrtu razlučuju se dva dijela: svetište (*cella*) na zapadnoj strani i trijem ispred nje na istočnoj, oba podjednake površine. Čitav vanjski opseg građevine iznosi 33m po dužini, i 23,5m po širini. Donji temeljni sloj građevine postavljen je duboko u sloj zdravice, u rov iskopan u muljevitoj pješčanoj masi, koja je u dužem geološkom procesu stekla veliku tvrdoću. Iznad toga dižu se temelji i podziđe hrama, odnosno njegova baza, zidane u dosta pravilnoj tehnici, s mrežom zidova koji dosežu debljinu od 3 m. Ta je temeljna

struktura bila s vanjske strane obložena većim pločama bijela vapnenca, od kojih je nekoliko ulomaka sačuvano. Taj je vanjski oblog imao pri dnu i na vrhu profilirane završetke baze hrama. Cela, kojoj su zidovi sačuvani malo ispod razine njezina poda, bila je iznutra podijeljena na tri prostora, međusobno odijeljena s po dva stupa sa svake strane. U nju su vjerojatno bili postavljeni kipovi božanstava. U središnji njezin prostor ulazilo se iz trijema, kroz portal, od kojeg su se sačuvali ulomci nadvratnika i dovratnika (profilirane grede s biljnim ukrasom i meandrom). Ispred cele nalazio se prostrani trijem, koji je u pročelju s istočne strane imao šest stupova. Još se danas vide ležišta dviju kolona na pročelju, prema kojima je moguće utvrditi razmake između stupova i njihov broj. Sačuvani dijelovi spojenih greda i ostalih konstruktivnih elemenata omogućuju idealnu rekonstrukciju građevine, kao što su; ulomak trupca kolone, kapitela, arhitrava, friza, vijenca i zabata. Na podij hrama vodilo je monumentalno stubište na pročelju kojega se temelji još i danas naziru. Stilske osobine građevine, posebno veoma raskošno ukrašeni blokovi s vijenca i timpanona, s konzolicama i rozetama u prazninama između njih itd. omogućujući da se gradnja hrama smjesti u drugu polovicu 1. st. n. e. Kao još jedna natuknica vremena u kojem je nastao hram jest ulomak natpisa s imenom cara Vespazijana koji je bio uklesan u friz na pročelju hrama. Iz trijema se kroz vrata ulazilo u svetište (cella) na zapadnoj strani. Cela je bila je podijeljena stupovima u tri prostorije za štovanje kapitolske trijade: Junone, Jupitera i Minerve. Smatra se, da su upravo te niše služile da se u njih smjeste statue rimskih imperatora. Hram je bio u funkciji Augusteuma, tj. mjesta gdje se obavljao službeni državni carski kult. Naime, četiri carska kipa nadnaravne veličine iz julijevsko-klaudijske obitelji (među njima August i Tiberije) pronađena su u 18. stoljeću istočno od hrama. Na istome položaju otkrivena je i glava cara Nerve.

Prostor foruma bio je okružen javnim građevinama različite namjene. Nema sumnje da je u barem jednom svom dijelu bio okružen trijemom (porticus). Novija istraživanja otkrivaju ostatke građevina što su utvrđivale hram po dužoj strani. Južno od hrama, ispod kuća koje se tu nalaze ili do njihovih temelja, pronađeni su ostatci dvaju većih objekata. Između njih pruža se ogradni zid, sačuvan samo u temeljima. Pristup na forum sačuvan je samo desno od pročelja hrama, blizu sjeveroistočne vratnice njegova pročelja. Tu su nađene dvije stube koje se spuštaju na površinu foruma i time omeđuju prostor forumskog pločnika.

Grad je sigurno imao i drugih javnih zgrada. Možda je neopravdano očekivati nalazak gradskog kazališta (*theatrum*) ili amfiteatra (*amphiteatrum*), koji Enona zacijelo nije imala, ali vrlo je vjerojatno da je imala javno kupalište (*thermae*). I vrlo vjerojatno je ono služilo za

liječenje peloidnim muljem. Na to navodi nalaz iz jedne sonde iskopane na zapadnom kraju Nina, odmah do gradskih bedema. Tu su nađene uz ostatke zidova lijepe tehnike gradnje i solidne konstrukcije, ulomci okruglih crijepova koji su podržavali pod hipokausta (*suspensurae*) i šupljih opeka (*tubuli*) koje su služile za cirkulaciju toplog zraka kroz zidove. To su tipični rekviziti termalne arhitekture, pa je zaključak da su nekad tu postojale terme posve na mjestu.

Enona je imala i svoj vodovod (*aquaeductum*), koji je grad opskrbljivao vodom. Izvorište mu se nalazilo u današnjem Boljkovcu uz ušće potoka, iz kojega se pružao prema gradu s kanalom širine 60cm. Nije utvrđeno gdje i kako je vodovod ulazio na uže gradsko područje. Do sada se u Enoni nisu našli kanali ili cijevi koji bi pripadali vodovodnoj mreži. Smatra se da je vodovod sagrađen u 1.st. n. e.

U pogledu duhovne kulture Enona se uklapa u tijekomove poznate na širem liburnskom teritoriju. Kad bi podijelili kultove možemo govoriti o tri vrste: rimska službena, liburnska autohtona i orijentalna, koje se u daljnjem razvoju nerijetko međusobno dodiruju i spajaju. Natpisi donose posvete glavnom rimskom božanstvu Jupiteru (*Iovi Optimo Maximo*), zatim bogu Janu (*Ianus*), Neptunu (*Neptunus*), Dijani (*Diana*), Veneri (*Venus Augusta*) i Vulkanu (*Volcanus*, grčki Hefest). Već od dolaska pod rimsku vlast njegovao se kult carske osobe kao municipalni kult svih pripadnika zajednice i izraz njihove građanske lojalnosti. Brigu oko njega vodio je kolegij sevira Augustala, od kojih se jedan susreće u natpisu iz Nina (*sex seviri Augustalis*). I on je bio iz reda oslobođenika, kao i u drugim municipalitetima, jer su oslobođenici - seviri bili imućni i mogli su snositi troškove oko obavljanja kulta i prinošenja žrtava. Službeni karakter ima i posveta caru Vespazijanu na pročelju hrama, a upravo ispred hrama obavljali su se obredi vezani uz taj kult. Zadržavanja autohtonih kultova vrlo su izrazita u enonskoj zajednici. Posebno to vrijedi za domaće žensko božanstvo s imenom Anzotica, koje se pojavljuje u dva zavjetna natpisa.

U jednom od njih dana je i njegova rimska interpretacija u nazivu Venus Anzotica. Ono se uklapa u relativno brojnu seriju domaćih ženskih božanstava stare Liburnije, kao što su Ica, Latra, Iutossica i dr. Na zapadnoj strani ninske luke bio je pronađen pred drugi svjetski rat kip "Ninske Venere", koji treba dovoditi u vezu s domaćom Anzotikom. Vjerojatno se na tom mjestu nalazilo njezino svetište. Statua predstavlja božicu u stojećem stavu, ogoljenih prsiju i gornjeg dijela tijela, a do njezina podnožja stoji mali zdepasti lik božanstva Prijapa s obiljem plodova u krilu. Kad govorimo o Ninskoj umjetnosti, to je grad koji spada u značajna arheološka nalazišta na hrvatskom primorskom pojasu, koji je uz arhitektonske ostatke i natpise dalo i lijep broj primjeraka umjetnosti; umjetnog obrta i drugih skromnijih nalaza. Veći dio toga čuva se u Arheološkom muzeju u Zadru, a također ima sačuvanih ostataka i u Arheološkoj zbirci u Ninu.⁶

⁶ "Povijest grada Nina", Brojni prilozi od raznih autora, Arheološka i povijesna problematika Nina od najstarijeg vremena do danas, Zadar 1969., JAZU

Od monumentalne skulpture na prvo mjesto dolazi serija od četiri imperatora, dio veće cjeline otkopane u Medovića vrtu još u 18.st, koja je nakon mnogih lutanja dospjela u Zadarski muzej. Prema podacima, bilo je tu nađeno sedam careva. Statue su se dizale na forumskom prostoru, u nišama, jer im je stražnja strana dosta površno obrađena. Jedna od njih prikazuje cara Augusta s vijencem preko glave, bez tunike, mladolika izgleda. U drugoj statui može se prepoznati lik cara Klaudija ili Tiberija, prikazanog kao augura s togom prebačenom preko glave (velatio capitis), po stilskim odlikama veoma bliskog statuama Augusta i Klaudija iz Akvileje. Ostale dvije statue bezglave su, pa je i njihovo označivanje nesigurno, ali svakako i one predstavljaju članove julijevsko-klaudijevske carske obitelji, jedna od njih vjerojatno i samog Julija Cezara. Statue su rađene u mramoru, u nadnaravnoj veličini (preko 2m visine), a mogu se datirati negdje u polovicu 1.st. n.e. Iz Nina potječu mnogi portreti koji su, zajedno s onim statuama imperatora bili u 18. stoljeću u vlasništvu zadarske obitelji Pellegrini-Danieli, pa su s njome dijelili istu sudbinu. To su odreda skulpture natprosječne kvalitete, većinom realistički portreti, od kojih se neki ističu naglašenom izražajnošću ili pak uvjerljivim realizmom, kao npr. lik starice, lik mladića, i dr. Tipično provincijalne crte imaju likovi s nadgrobnih stela na kojima su predstavljeni pokojnici.⁷

⁷Š. BATOVIĆ, M. SUIĆ, J. BELOŠEVIĆ, 1986.

U Ninu je nađeno i nekoliko nadgrobnih spomenika domaćeg liburnskog tipa (tzv. Liburnski cipus), koji se sastoji od cilindrična tijela i stožastog krovnog završetka, kome na vrhu obično stoji akroterij u obliku borove šiške. O slikarstvu jedva se za sada može govoriti. Nađene freske već su spomenute. Osim kulturno-povijesne vrijednosti, navedeni mozaici (još uvijek pod zemljom) imaju i znatnu umjetničku vrijednost. Likovni prikazi obrađuju motive borbe u areni s gladijatorima, egzotičnu faunu i dr. Istraživanja Enone, a osobito njezinih nekropola koje su se smjestile uz cestu što je vodila prema Jaderu, iznijela su na vidjelo obilje sitnih predmeta, većinom grobnih priloga. Pretežito se radi o proizvodima koji su služili u svakodnevnom životu koji se mogu datirati od 1. do

3.stoljeća, a podrijetlom su ponajviše iz sjeverne Italije, manjim djelom iz istočnih i zapadnih provincija.

U toj masi dovoljnoj da ispuni jedan muzej, izdvajaju se vredniji primjerci nakita od plemenitih kovina, kosti, bjelokosti i jantara, mnoge druge luksuzne izrađevine, osobito toaletni i kućni pribor, među kojim odskaku fine staklene i keramičke posude, svjetiljke i dr. Tome treba pribrojiti i dosta brojne nalaze novca koji se prilagao s ostalim inventarom u grobovima.

Prevladavaju šalice, zdjele, tanjuri, vrčevi, lonci, svjetiljke, različite boce i čaše. Reljefna italska keramika zastupljena je šalicama s dvije ručke (skifosi). To je posude tipa "Sarius" iz prve polovice 1.stoljeća. Tanjuri i zdjele su izgrađeni od fine keramike – *terra sigillata* – sjajne crvene boje, ukrašene na dnu posude pečatom u obliku malog stopala (*in planta pedis*), rozetom, koncentričnim kružićem i sl. Javljaju se od početka 1. i traju tijekom 2. i 3. stoljeća.

Vrčevi su zastupljeni tipom s jednom ručkom, a datiraju se od ranog 1. do prve polovice 2. st.

Specifičan oblik kuhinjskog posuđa je zdjela za pripremanje hrane (*mortarium*) sa zasječenim izljevkom u obodu i pečatom radionice. Za čuvanje hrane najčešće su služili različiti oblici većih i manjih lonaca. U njima se držala tekućina ili se spremala hrana, na primjer žitarice.

Amfore različitih oblika s radioničkim pečatima i s poklopcima služile su za čuvanje ulja, vina i sl.

Od keramičkih svjetiljki javljaju se različiti tipovi; svjetiljke s uglatim i okruglim nosom, s malim okruglim nosom i radioničkim pečatom.

Često imaju reljefni prikaz na disku (ljudski, životinjski lik, biljni motiv i sl.). Svjetiljke s radioničkim pečatima 'atimeti i fortis' javljaju se od 1. do 4. stoljeća. Zastupljene su i svjetiljke grčkog (korinskog) radioničkog podrijetla iz 2. i 3. stoljeća.

Među staklarskim proizvodima prevladavaju boce, bočice, zdjelice, toaletne posude, balzamariji i sl. Javljaju se već od početka 1. i traju do početka 3. stoljeća. Javljaju se i različiti metalni predmeti za svakodnevnu uporabu, nakit i novac.

Primjeri brončane plastike predstavljeni su aplikama u obliku glave Erota, Atisa, Silena i Meduze. To su uporabni i ukrasni predmeti koji su se prišivali na odjeću. Nakit je izrađen od zlata, srebra, bronce, bjelokosti, jantara i staklene paste. Najčešće se javljaju: ukosnice, naušnice, ogrlice, privjesci, narukvice, prstenje, spona i vezice za pojas. Specifičnost predstavljaju koštane ukosnice koje završavaju u obliku ženskih ili muških likova. Najrašireniji tip rimsko-provincijalne spona je tzv. Avcissa, spona nastala na sjevernoitalskome području (Akvileja, Trst), odakle se proširila i na naše područje. Pored toga javljaju se četvrtaste i omega spona. Na području Rimskog Carstva prevladava jedinstveni novčani sustav koji je olakšavao trgovinu. U Enoni se novac javlja u naseobinskom sloju ili kao prilog u grobovima. Na licu (aversu) novca redovito je prikazan lik cara ili člana njegove obitelji. Na naličju (revers) je motiv kovanja novca povezan uz različite događaje: proglašenje cara, imenovanje nasljednika, uspjeh na bojnome polju i slično. Kuje se zlatni, srebrni i brončani novac različitih vrijednosti (*aurei, denari, sesterciji, asi*).

Dolaskom Rimljana domaće stanovništvo u cijelosti napušta pogrebni običaj kosturnog pokapanja u zgrčenu položaju. Pogrebni običaji povezani su uz dva osnovna načina pokapanja: kosturno (inhumacija) i spaljivanje (incineracija) pokojnika. Nekropola rimske Enone pružala se uzduž ceste koja vodi prema Jaderu (Zadru), zatim Ninskim Stanovima i Privlaci. Istraženo je i više grobova na položaju solane i Ždrijca. Kao oznaka groba iznad zemlje postavljaju se dva tipa kamenih nadgrobnih spomenika: cipus i stela. Spaljivanje mrtvih obavljalo se javno na određenome mjestu (*ustrinum*). Na lomaču se prilažu različita mirisna ulja; parfemi u staklenim bočicama (balzamariji). Pokojnikov pepeo (*bustum*) prikupljao se i polagao u urne. Javljaju se kamene, keramičke i staklene urne. Staklene (*olla cineraria*) i kamene urne izrađivale su se samo za grob, dok su keramičke korištene i u svakodnevnome životu za spremanje hrane. Pored pepela

i kostiju urne su sadržavale i bezbrojne priloge: keramičke i staklene uporabne predmete, različite nakitne oblike i novac. Kod kosturnog načina pokapanja javlja se tip groba pod tegulama, tj. pod krovom od keramičkih ploča i crijepa. Ovaj način ukopa zabilježen je uokolo župnog kompleksa.

6. RANOKRŠĆANSKO RAZDOBLJE (od 4.st do ranog 7.stoljeća)

Prodor i jačanje kršćanstva u rimskoj provinciji Dalmaciji potvrđeni su već od 2.pol 3.stoljeća. To je vrijeme zabrane i progona pripadnika kršćanskih zajednica.

Najistaknutija središta kršćanstva u Dalmaciji su Salona (Solin) i Iader (Zadar), a našlo je svoje pristalice i u kasnoantičkoj Enoni. Od vremena cara Konstantina Velikog i Milanskim ediktom iz 313.godine kršćanstvo postaje ravnopravnom religijom u Rimskom Carstvu. Car Teodozije godine 380. propisuje edikt kojim kršćanska religija postaje obveza svih stanovnika carstva. Time se zabranjuje poganstvo, ruše hramovi, kipovi i ostali kulturni objekti. Monumentalni je hram u Enoni napušten, a carska skupina kipova dostojno pokopana na području foruma. Novo religijsko središte nastaje u okviru rimske stambene kuće pored današnjega župnog kompleksa. Nedavno je ustanovljeno da se je prva kršćanska općina okupljala u kući nekog imućnijeg člana zajednice južno od kasnije izgrađene crkve sv. Anselma. Neveliki stambeni prostor koji je služio ispovijedanju kulta u doba progona kršćana, bio je odmaknut od glavne ulice, skriven neželjenom pogledu i zaštićen susjednim okolnim zgradama. Pripadnici kulta sastajali su se u privatnoj kući, koja je prilagođena novom liturgijskom obredu (*domus ecclesiae*). Mnogobrojni stakleni i keramički predmeti pronađeni na tome položaju svjedoče o njihovoj uporabi. Ističu se različite staklene čaše, a posebnost čine svjetiljke u obliku lijevka i zdjelice. Otkriveni su i predmeti koji se koriste u svakodnevnom životu, zdjele, vrčevi, amfore i novac. Predmeti potvrđuju trgovačku i prometnu povezanost dalmatinskog područja sa zemljama Mediterana. U vrijeme bizantskog cara Justinijana (527.-565.) dolazi do novog poleta u crkvenom graditeljstvu. Tada se u Enoni gradi nova crkva na mjestu današnje župne crkve. Na taj je način sa starim oratorijem uspostavljen kompleks dvojne crkve, poput onih u Saloni, Pharosu i sl. Zatim se podalje od opisanog sklopa gradi Bazilika sv. Marije, opremljena crkvenim namještajem. U ninskoj luci kod Zatona podignuta je Crkva sv. Andrije. Na taj se način Enona

razvija u pravo kršćansko središte koje funkcionira kao gradska župa s pripadajućim naseljima. Ona ima svoga arhiepiskopa koji je podložan zadarskome biskupu.⁸

7. RANI SREDNJI VIJEK (od 7. do kraja 11. stoljeća)

Istočnojadranski prostor zahvaćen je valom Seobe naroda već krajem 6. stoljeća. ti migracijski pokreti, napose slavensko naseljavanje tijekom 7. i 8. stoljeća izazvali su velik etničke promjene. Prve veće promjene u povijesti antičke Aenone nastaju u epohi velike seobe naroda: počinju provalom Huna u Europu godine 375. i traju za naše povijesno-geografske prilike do oko 800., tj. do definitivnog sloma avarske države pod oružanom silom Karla Velikog. To je doba kad je ninska povijest obavijana tamom. Povijesni podatci o Ninu šute, a ne raspolažemo ni arheološkim materijalom, koji bi mogao unijeti barem malo svijetla u taj period ninske povijesti. Prvi konkretniji doticaji dalmatinskog područja sa barbarskim provalama uslijedili su početkom 5. stoljeća kad su ovim krajevima prohujali Zapadni Goti i unijeli nemir u život rimskih naselja i mnoga od njih porušili, za što imamo i negativnih arheoloških tragova, kao npr. rušenje Salone. Enona je nastavila kasnoantički život i u prvim stoljećima ranog srednjeg vijeka asimilirajući pridošlo stanovništvo. Arheološka ostavština Istočnih Gota u rimskoj provinciji Dalmaciji, posebno na priobalnom području jadranske obale, za sada je dosta rijetka i sporadična. Nakon pada istočnogotske države i osvajanja Dalmacije po bizantskom caru Justinijanu, dolazi do nove, veoma značajne promjene u povijesti Dalmacije i cijelog Balkanskog poluotoka. Tu promjenu donosi masovna provala Avara i Slavena u ove krajeve, što se zbilo krajem 6. i početkom 7. stoljeća. Time počinje u punom smislu pravi srednji vijek, odnosno počinje povijest hrvatskog naroda na tlu dalmatinske Hrvatske. U tome je Nin, zahvaljujući činjenici što je smjenu epoha dočekao ipak bez većih razaranja, imao jednu od najznačajnijih uloga kao prvi politički, kulturni i vjerski centar starohrvatske države. Dolaskom Hrvata nastaje nova povijesna slika područja.

U početku 7. stoljeća Nin je pao pred avarsko-slavenskim naletom, jer njegove fortifikacije nisu mogle odoljeti osvajanjima. U kojoj je mjeri bio devastiran od Avara i Slavena i koje su promjene nastale time u njegovu daljnjem životu, teško je što određenije kazati, ali se može pretpostaviti da su upravo tada prvi put uništeni ekonomsko-društveni i kulturni temelji na kojima se niz stoljeća razvijao kao značajna i bogata rimska municipalna jedinica. Nepobitna je činjenica da su baš zbog tih događaja u Ninu nastale korjenite promjene. Sada njegovu romansku društvenu strukturu novi osvajači ne poštuju, ona im je tuđa i suprotna je njihovu društvenom

⁸ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2002; P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar, 2005.

razvoju. I nije bez temelja pretpostavka da je Nin kao jedan od romanskih gradova na sjeverozapadnom rubu bogatog i plodnog područja, na obali zaljeva i nedaleko od dobro utvrđenog i neosvojivog Jadera (Zadar) bio jedan od ciljeva avaro-slavenskog osvajanja. U borbi protiv Avara i Bizanta Hrvati su saveznici Franaka. Aachenskim mirom 812.godine područje sjeverne Dalmacije priznaju franačku, a Zadar s otocima bizantsku vlast. Trajno naselivši taj teritorij, među Hrvatima započinje intenzivno pokrštavanje pod franačkim utjecajem.

U Ninu, to ponajbolje osvjetljava srednjovjekovno groblje Ždrijelac, na obali plitkog i pjeskovitog Ninskog zaljeva, s ukupno 337 istraženih grobova. Zastupljena su tri osnovna tipa grobova: ukopi u običnim zemljanim rakama, ukopi s kamenom grobnom arhitekturom i ukopi u drvenim ljesovima. Svi ukopi bili su kosturni, a pokojnici položeni na leđima. U grobnim priložima prevladavaju različiti ostatci nakita, keramički lonci, oružje, oruđe i novac.

Posebno se ističu nalazi franačko-karolinških obilježja bogato zastupljeni u grobu obitelji hrvatskog dostojanstvenika: dvosjekli mač, ostruge i bojni noževi. Tu su još: brončani pozlačeni križići iz groba 324, srebrni novac franačkog cara Lotara 1. (840.-855.) i drugo. Od ostalih pronađenih predmeta ističu se različiti tipovi naušnica izrađeni u filigranskoj tehnici, a predstavljaju bizantski uvoz na ovo područje. Obilno su zastupljeni keramički proizvodi, ponajviše lonci izrađeni na lončarskome kolu, s plitkim udubljenjem na dnu posude. Ponekad se javlja ukras valovnice i horizontalne brazde. Među uporabne predmete spadaju i pronađene drvene vjedrice, srpovi, brusovi, kresiva, šila i drugo. Pored groblja na Ždrijelcu, starohrvatskome horizontu pripadaju i ukopi uokolo zemljanog humka Materiza i crkve sv. Križa.

8. Nekropola Materiza (iz 8.stoljeća)

Materiza je zemljani humak udaljen oko 1 km jugoistočno od Nina. Po zaravni humka ukupno je istraženo 25 grobova starohrvatskoga horizonta. Prevladavaju dva osnovna tipa ukopa: grobovi u obliku obične zemljane rake i oni ograđeni neobrađenim kamenjem. Od grobnih priloga zastupljeni su željezni predmeti: noževi, šiljak, čavao i kresivo. Najobilnija je pojava keramike unutar i izvan groba. Ukupno je pronađeno 16 lonaca izrađenih na lončarskome kolu, od kojih većina ima pečate na sredini dna u obliku kružnoga udubljenja. Način pokapanja i grobni

inventar imaju poganska obilježja, naročito u polaganju keramičkih posuda u grobu i izvan njega. Istraženo groblje pripada starohrvatskome horizontu 8.stoljeća. To je jedno od najstarijih otkrivenih groblja na području dalmatinske Hrvatske.

S tim u vezi treba još napomenuti da su pred kratko vrijeme istražene dvije istovremene nekropole na području sela Kašića, a jedna ubicirana u neposrednoj blizini Nina. Ti nalazi govore o veoma važnim momentima, o prisutnosti slavenskog življenja na širem ninskom području u to vrijeme, pa se to ne može odvojiti od činjenice što se upravo na tom terenu u osvitu 9. stoljeća formirala prva hrvatska državna zajednica, s političkim, kulturnim i vjerskim centrom upravo u Ninu, čije je šire područje, bez sumnje, bilo gusto napučeno slavenskim, odnosno hrvatskim življem.

Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu po svojim arheološkim značajkama pripada ranom horizontu starohrvatskih groblja na području Dalmacije. Trajalo je kroz čitavo 8. i prvu polovicu 9. stoljeća.

9. Lokalitet Ždrijac

Poluotok Ždrijac danas je jedno od glavnih ninskih kupališta i važan arheološki lokalitet. Ovdje slojevi ispod lesa otkrivaju liburnske, rimske i starohrvatske grobove. Iskopavanja su se ovdje obavljala još od 1969.godine. Na Ždrijcu je otkriveno najpoznatije starohrvatsko groblje (8.-9.st.) s ukupno 337 istraženih grobova, a u moru, na samo pola metra od obale pronađene su ukopane antičke amfore. Malo dalje prema pučini ostatci su potopljenog antičkog podmorskog zida podignutog od pješčenjačkih ploča kako bi se spriječilo nanošenje pijeska u luku. Zid je ujedno služio i kao zaštita od neprijateljskih brodica.

10. Lokalitet Banovac

Otkriva podni mozaik jedne rimske kuće. Otkrivena je 1999.g. na privatnom posjedu prilikom kopanja temelja za današnju obiteljsku kuću. Nađeni su ostaci tegula (rimski krovni crijep), fresaka i podnih mozaika s prikazima životinjskih likova.

Razvitkom općih povijesnih prilika koncem 8. Stoljeća i početkom 9.stoljeća formirana je prva hrvatska državna zajednica i neposredno iza tih događaja dalmatinski Hrvati dolaze pod vlast Franaka. U to vrijeme uslijedilo je pokrštenje Hrvata od strane franačkih misionara posredstvom akvilejske patrijaršije, Nin postaje središte političkog, crkvenog i kulturnog života Hrvata. U Ninu je povremena rezidencija hrvatskih narodnih vladara i sjedište županije, koju prvi put spominje Konstantin Porfirogenet sredinom 10.st., gdje on naziva ovaj grad *Nona*. Nin je sjedište biskupije, sa prvim hrvatskim biskupom, koji se spominje 860.g. a crkva sv. Anselma prva katedrala srednjovjekovne kneževine. Jurisdikcija ninskog biskupa protezala se na cijeli teritorij tadašnje hrvatske države. Ninski biskupi u povijesti Hrvata u doba narodnih vladara igraju značajnu ulogu, kako u vjerskom tako i u političkom pogledu. Borba ninskih biskupa nije imala samo vjerski karakter i nije bila borba samo za narodni jezik u crkvi, kako su to često uopćavali pojedinačni povjesničari, već je ta borba bila kako vjerskog tako i političkog karaktera, za samostalnost hrvatskoga naroda i crkve od Istoka i Zapada. Stoga se s pravom može reći da je institucija ninske biskupije u doba narodnih vladara imala prvorazrednu ulogu i značaju u povijesti hrvatskog naroda, a pojedini ninski biskupi (Teodozije, Adalbert, Grgur i drugi) bili su istaknute političke, kulturne i vjerske ličnosti naše najranije povijesti. Ninska je biskupija bila na

crkvenom saboru u Splitu godine 928. ukinuta, 1075. ponovno uspostavljena, a definitivno ukinuta 1825., kada je pripojena zadarskoj nadbiskupiji.⁹

Iz vremena pokrštavanja Hrvata, tj. iz samog početka 9.stoljeća, u Ninu su sačuvani povijesno značajni i umjetnički vrijedni spomenici. U riznici župne crkve čuvaju se relikvijari sv. Asela i relikvijar nepoznatog sveca oko godine 800., a u Ninu su došli posredstvom franačkih misionara za pokrštavanje Hrvata. U to vrijeme, sa kristijanizacijom prodiru iz sjevernog italskog tla pleterni plastici. Ona je u naredna tri stoljeća najomiljeniji dekorativni element u umjetnosti starih Hrvata na ovom području, bez čije se prisutnosti gotovo ne može zamisliti starohrvatska crkva od 9. do 11.stoljeća. Ninska krstionica dragocjen je spomenik, ukrašen pleternom plastikom na kojoj se plastični pleterni ornament nalazi u početnoj razvojnoj fazi, te je i s toga gledišta veoma značajan. Za sada je najstariji poznati arheološki trag koji jasno potvrđuje postojanje sakralne arhitekture u Ninu već početkom 9.stoljeća krstionica kneza Višeslava iz oko 800.godine. Pronađena je 1746.godine, nema podataka o mjestu gdje je nađena, ali se po nekim indicijama uzima da se nalazila uz sjevernu bočnu stranu današnje župne crkve. To bi značilo da je u Ninu postojao baptisterij ili crkva u kojoj je stajala krstionica kao funkcionalni crkveni namještaj, gdje se vršio obred krštenja.

Ranosrednjovjekovno razdoblje obilježeno je preuređivanjem postojećih ranokršćanskih crkava (sv. Anselmo, sv. Marija) i gradnjom novih sakralnih građevina (sv. Križ, sv. Nikola). Unutrašnjost crkava oprema se kamenim namještajem (oltarne ograde, ciborij, krsni zdenac), ukrašeni kršćanskim motivima i pleternom ornamentikom. Katedrala sv. Anselma preuređuje se i oprema potrebnim liturgijskim namještajem. U vrijeme kneza Branimira (879.-892.) opat Teudebert, nadstojnik muškog benediktinskog samostana sv. Ambroza, sudjeluje u opremanju kamenim namještajem crkve sv. Mihovila. Među novoizgrađenim sakralnim građevinama je crkva sv. Križa, jedan od najpoznatijih spomenika predromaničkog doba u Hrvatskoj. Prema graditeljskim i stilskim karakteristikama datira se na početak 11.stoljeća. Natpis s imenom župana Godečaja uklesan je na nadvratniku pročelja crkve u 11.stoljeću. U kasnijim povijesnim vrelima crkva se spominje u funkciji gradske kapele (*ecclesia communis*). Crkva sv. Marije je preuređena, što potvrđuju prigradene polukružne apside i ranoromanički kapiteli. Prema sačuvanim kamenim ulomcima, prostor je iznutra bio opremljen oltarnom ogradom.

Nedaleko od Privlake sačuvani su ostatci crkve sv. Barbare, trobrodne građevine iz koje potječu predromanički kapiteli. Izvan Nina, u polju Prahulja, na zemljanome humku podignuta je crkva sv. Nikole. To je građevina trolisnog tlocrta iz početka 12.stoljeća.

⁹ N. JAKŠIĆ, *Nin – prva hrvatska biskupija*, Split, 1997.

Krstionica kneza Višeslava

Najstariji arheološki nalaz koji nam potvrđuje postojanje starohrvatske sakralne arhitekture u Ninu već u početku 9.stoljeća jest krstionica kneza Višeslava iz oko godine 800. Ta velika šesterostrana mramorna posuda za vršenje obreda krštenja ukrašena je pleternom ornamentikom i uklesanim natpisom. Prijevod teksta glasi: „*Ovo vrelo (izvor) prima naime nemoćne, da ih prosvijetli. Ovdje se čiste od svojih zločina što ih primiše od prvog roditelja, da postanu kršćani spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo. Ovo djelo vješto napravi svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava, iz pobožnosti pak u čast svetoga Ivana Krstitelja, da posreduje za nj i njegova šticenika.*“¹⁰

11. SREDNJI I RANI NOVI VIJEK (od 12.stoljeća do 1646.g)

Godine 1105. Hrvatsko-ugarski kralj Koloman postavlja vojnu posadu u Ninu pod vodstvom ugarskog *comesa*, iako je Nin nominalno pod vlašću Bizanta. Ugarsko-hrvatska vlast zamijenjena je kratkotrajnom mletačkom 1125.godine. Godine 1205.izdao je ugarsko-hrvatski kralj Andrija II. privilegij po kojemu je Nin dobio status "Slobodnog kraljevskog grada". Na temelju privilegija područje ninskog kneštva (županije) podređeno je nadležnosti gradskog kneza (*comes*), kojeg biraju sami Ninjani. Od sredine 13.stoljeća potvrđene su komunalne funkcije kneza i potestata, ali i dokumenti notarske kancelarije. Posebno obilježje ninskoj komuni daje vladavina knezova i banova iz hrvatske velikaške obitelji Šubića Bribirskih u razdoblju od 1284.-1328.godine. O njihovoj nazočnosti u Ninu svjedoče spomenici domaćeg zlatarskog i kamenoklesarskog umijeća: uklesani grb u obliku štita s raširenim orlovskim krilom i polumjesecom na vijencu kamenog bunara sred trga Kraljevac, nadgrobna ploča s likom ninskog kneza Jurja I. Bribirskog u lapidariju, a napose zlatarski proizvodi izloženi u riznici crkve: relikvijar sv. Anselma u obliku ruke, što ga je dao izraditi ban Pavao Šubić za dušu svog brata ninskog kneza Jurja, rad zadarskog zlatara Šimuna (1303.-1311.g) i dva relikvijara sv. Anselma u obliku stopala, koja je godine 1309. dao izraditi Radoslav Utišenić, kancelar bana Pavla I.

¹⁰ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996; M.MATIJEVIĆ SOKOL, Krsni zdenac Hrvata. paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, *Croatia christiana periodica*, br. 59, 2007.,

Bribirskog i upravitelj ninske crkve. Usporedno s formiranjem komune, odvija se intenzivna crkvena i javna graditeljska djelatnost kojom je uspostavljen unutrašnji sklad urbanoga prostora i društva. U romaničkim stilskim oblicima 12. i 13. stoljeća završava se četverokatni zvonik jugozapadno od katedrale sv. Anselma, čime je konačno formiran episkopalni kompleks. Tijekom istog razdoblja pokraj Gornjih vrata gradi se crkva sv. Ambroza, a u 14. i 15. stoljeću u gotičkim oblicima i druge crkve: sv. Mihovil, sv. Ivan Krstitelj, sv. Margarita, sv. Antun Opat, sv. Duh i Sv. Marko. Uokolo crkava oblikuju se groblja, od kojih su djelomično arheološki istražena ona uz katedralu sv. Anselma i ispred crkve sv. Ambroza. U grobnom inventaru prevladavaju oblici nakita romaničkih i gotičkih stilskih karakteristika, a najzastupljeniji su različiti tipovi naušnica, prstenja i kopči. Godine 1382. uspostavljena je Mletačka vlast nad gradom koji gubi svoje najvažnije komunalno pravo, biranje gradskog kneza, a ukinuta je i službena potestata.

To je vrijeme kada se konačno formira urbanistički lik srednjovjekovne ninske komune, u kojem se ističu zidine s četvrtastim i kružnim kulama, Kneževa i Biskupska palača, dok izvori svjedoče i o postojanju palača ninskih plemića. Graditeljska djelatnost rezultat je ekonomskog uspona komune, u kojoj su osim soli, vrlo važnu ulogu odigrali stočarstvo i poljodjelstvo. Danas sačuvani nazivi Banovac i Kraljevac, unutar urbane topologije gradske jezgre, svjedoče o vremenu graditeljskog i urbanističkog procvata. Neposredan dokaz ekonomske snage političke elite potvrđen je arheološkim istraživanjima na lokalitetu Kraljevac u glavnoj ulici, gdje je otkriveno zapadno krilo Kneževe palače, najmonumentalnije srednjovjekovne javne građevine u Ninu. U vrijeme mletačko-turskog rata od 1499.-1503.godine izvori bilježe sve jače osmanlijske prodore na području grada i uz njegovu okolicu, poradi čega se višekratno obnavljaju gradske zidine s kulama. Podatci o nezdravu zraku i širenju različitih bolesti potvrda su slabljenja komunalnih djelatnosti (melioracije ninske lagune), što uvjetuje odlazak biskupa, plemića i ostalog pučanstva u Zadar i okolna mjesta. Početkom 16.stoljeća ninski biskup Juraj Divnić (1510.-1530.) izgradnjom kapele sv. Marcele, danas Gospe od Zečeva, produbljuje štovanje Bogorodice na području Ninske biskupije, zagovor koje je bio obrana od osmanlijskih napada. To nemirno vrijeme oslikava i Petar Zoranić, ninski plemić i velikan hrvatske renesansne književnosti, u romanu Planine dovršenom 1536.godine. ukazuje na strahote učestalih turskih najezdi na grad i njegovu područje, te veliča ulogu biskupa Jurja Divnića kao glavara svoga naroda. To je vrijeme sve većeg opadanja i slabljenja gospodarsko-ekonomske snage komuna. Nedugo nakon izbijanja tzv. Kandijskog rata između Venecije i Turske dalmatinski providur Leonardo Foscolo odredio je da se grad Nin iz strateških razloga potpuno uništi. Dana 28. travnja 1646.godine Nin je spaljen i porušen pomoću laguma i topova. Taj datum jest datum smrti grada

Nina. Time potpuno nestaje urbani lik i život srednjovjekovnog Nina, koji je postao vojno središte sa stalnom vojnom posadom i utočištem za preostalo pučanstvo grada i njegove okolice. Mletačka je vlast nakon rata, 70-ih godina pokušala oživjeti Nin, ali bez većeg uspjeha. Završetkom Kandijskoga rata obnavlja se ninska biskupija s cjelokupnim teritorijem. Od crkvenih građevina najznačajniju obnovu doživljavaju katedrala sv. Anselma, Biskupska i Kneževa palača, ali u onovremenim graditeljsko-stilskim karakteristikama. Novi lik grada, uz neznatne promjene, ostao je sačuvan sve do današnjeg dana. Ukinućem ninske biskupije 30. Lipnja 1828. godine nekadašnje prvo, hrvatsko biskupsko središte postaje nadžupskim središtem i pripaja se zadarskoj nadbiskupiji.

Glavna karakteristika njegove urbane fizionomije bile su zidine, koje i danas, iako dobrim dijelom porušene, oblikuju njegovu siluetu. Obrambeni zidni pojas nastao je na ostacima rimskih fortifikacija, a u kasnijim periodima nije se bitno mjenjao. Jedina jača promjena uslijedila je kao što sam već spomenula 1346., kad su tadašnji gospodari Nina Mlečani dali prokopati poluotok na mjestu gdje se držao kopna i premjestili ulaz u grad zapadnije od antičkih gradskih vrata. Nin je tako postao otočićem koji se dvama mostovima drži kopna, na južnoj strani prema Zadru, na istočnoj prema Ravnim kotarima. Nakon završetka Kandijskog rata Nin se počeo obnavljati, pa tako i njegove zidine. Nisu izgrađeni neki jači bastioni, ali se na pojedinim dijelovima zidina vide kosa zadebljanja. Kad promatramo grad, unutar tog zidanog prstena nalazile su se kuće, ulice, trgovi i javne zgrade i crkve koje su gradu davale fizionomiju. Glavna uzdužna ulica nastala je bez sumnje nad antičkim *cardo* koja je vodila od antičkih južnih vrata na Forum. Druga ulica, uzdužna, zapadno od glavne, sigurno prati pravac antičke, paralelne s glavnom, ali se u južnom dijelu savija da bi se spojila s glavnom na Donjim vratima. Na sjecištu glavne uzdužne ulice i poprečne, koja vodi do luke, nalazio se centar grada. Nin se prikazuje i je, mali grad s niskim kućama i s mnogo vrtova. U njemu nije bilo zbijene izgradnje, uskih ulica i visokih kuća kao u mnogim našim primorskim gradovima. Nin je i u tom pogledu sličan srednjovjekovnom Zadru.¹¹

¹¹ I. PETRICIOLI, "Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijeka" *Radovi instituta JAZU u Zadru*, 16-17, Zadar 1969.

12. SAKRALNA ARHITEKTURA

Župna crkva (nekadašnja katedrala sv. Asela/Anselma)

Istraživanje katedrale u Ninu, župne crkve sv. Asela, pokazala su starokršćansku osnovu i ranosrednjovjekovni sloj te građevine. Tijekom istraživanja ninske katedrale otkriveni su starokršćanski slojevi, koji svjedoče da je u svom izvornom obliku to bila jednobrodna dvorana s polukružnom apsidom. S južne strane crkve malo odvojena od nje stajala je manja, longitudinalna jednobrodna građevina s polukružnim svetištem. Sačuvani su siromašni fragmenti apside koji govore o stilskim osobinama veće katedrale. Sačuvani ispod poda današnje sakristije. Današnji oblik ninske katedrale rezultat je zadnje pregradnje koja se uslijedila 1795.godine. Niski nivo unutrašnjosti govori nam da su se sve pregradnje vezivale uz najstariju jezgru građevine. Fasada je rađena od fino klesanog kamena, vrlo jednostavna. Portal ima jednostavno profilirane dovratnike i ravni arhitrav, sa strana nešto poviše vrata nalaze se dva prozora s polukružnim lukom. Zabat je omeđen istaknutim profilom a u samom centru zabata nalazi se mali prozor u obliku romba. Nad portalom nalazi se ploča s natpisom. U natpisu se spominje "*vetus collabens prospectus*" točnije to je natpis biskupa de Grassisa koji je katedralu obnovio 1673.g. uz materijalnu pomoć dalmatinskog providura P. Civrana.

Nedavno je otučena žbuka s vanjske strane sjeveroistočnog i jugozapadnog zida. Otkrila se rustična tehnika zidanja, različiti ugrađeni spoliji, od kojih jedan s reljefnom dekorativnom lozicom. Najviše pažnje zaslužuju zazidani otvori na jugozapadnom zidu, jedan prozor i dio luka u prizemlju koji po svojim konstruktivnim osobinama ukazuju na veliku starinu; rani srednji

vijek ili čak starije vrijeme. Danas nam se ona ukazuje kao izdužen pravokutnik dug 26m i širok 9,50. Prezbiterij je povišen za jednu stepenicu i odvojen od lađe trijumfalnim lukom, na kojem su sa strana postavljene dvije drvene kasnobarokne propovjedaonice, s pristupnim drvenim stepenicama sa strane prezbiterija. U prezbiteriju se nalaze jednostavna korska sjedala nekadašnjeg ninskog kaptola. Sakristija, duga i široka 7,60m, ima niži krov i tlocrtom izdvaja se iz volumena crkve. Iz prezbiterija se ulazi u četvrtasti prostor presvođen gotičkim križnorebrastim svodom, na koji se nadovezuje pravokutan prostor, paralelan s lađom crkve. Presvođeni gotički prostor jest kapela Gospe od Zečeva, koju je dao sagraditi ninski biskup Juraj Divnić (1510.-1530.). Na zid kapele prislonjena je sada nadgrobna ploča tog biskupa, koja se originalno nalazila na podu sakristije nad njegovom grobnicom. U plitku reljefu prikazan je isposnički starački lik pokojnika u ornatu, a desno do glave njegov grb. Pored grba uklesan je datum smrti. Portal koji se na toj asadi nalazi prilično zbunjuje. Ima romanički luk i zabat, a noviju klesarsku fakturu, te neuobičajene kapele.

Jugozapadno od crkve kao samostalna građevina diže se zvonik romaničkog stila. Visok je (bez piramide) 19,30m, baza mu je široka 4,75m. Sakriven kasnijom žbukom i s pregrađenim prozorima, nije odavao veliku starinu. Tek nedavnim konzervatorskim zahvatom otkriven je njegov originalni oblik i po tome njegova velika vrijednost za izučavanje naše srednjovjekovne arhitekture. Zvonik ima četiri kata. Na prvom se ulazna vrata sa romaničkim lukom, na ostalim trima katovima prozori međusobno odijeljeni profiliranim vijencima te bifore na svakoj strani po

jedna. Iz katedrale potječe i jedan ulomak pleterne skulpture većih dimenzija, koji je pripadao pluteju oltarne pregrade. Ukrašen je gustim prepletom kružnih motiva, koji ukazuju na vrlo finu klesarsku tehniku odnosno na kvalitetan klesarski atelje koji ga je izradio.

Na sjeveroistočnom zidu crkve prikazan su dva ninska zaštitnika sv. Asela i Ambroza. Jedan je prikazan u biskupskom ornatu a drugi kao đakonu dalmatiki s kadionicom u desnoj ruci. Oba nose knjige u lijevoj ruci. Visoki su 115cm.

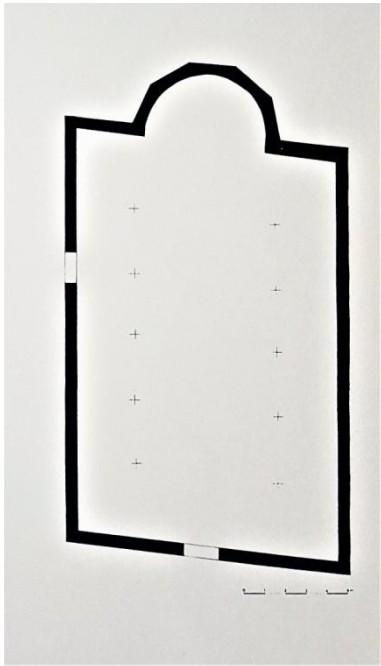
Od godine 1995. traju sustavna istraživanja katedrale sv. Anselma i njezina sklopa. Otkriven je segment višeslojnog groblja i istraženo ukupno 264 groba. Time je potvrđen kontinuitet pokapanja od kasnoantičkog do ranosrednjovjekovnog doba. U grobovima se kao priloge javljaju karakteristični oblici nakita (naušnice, privjesci) starohrvatskog ranosrednjovjekovnog razdoblja. Od naušnica ističu se one jedno-jagodnog tipa koje su izrađene u dvije inačice: jagode ukrašene većim i manjim trokutima ispunjenim granuliranim zrnima ili one kojih su polutke neukrašene. Privjesci su izrađeni od srebra, jajolikog oblika i po sredini ukrašeni redom granuliranih zrna. Od ostalih priloga javljaju se pršljenovi i alke.

U ranosrednjovjekovnom razdoblju crkva je opasno preuređena. Bočni su zidovi podignuti, a u gornjem dijelu otvoreni su prozori s polukružnim nadvojem. Kameni spomenici otkriveni su početkom 20. Stoljeća u crkvi, kao i oni ugrađeni u obližnje kuće, govore o opremi njezina unutrašnjeg prostora. Rekonstrukcija oltarne pregrade izložena je prema funkcionalnoj pripadnosti sastavnih dijelova: pluteja, pilastara (u donjoj) i stupa (u gornjoj) zoni. Stilska obrada i klesarska vještina dijelova oltarne ograde (pluteji, pilastri) povezuju se uz djelovanje klesarske radionice iz vremena kneza Branimira (druga polovica 9.stoljeća). Dio stupa u gornjoj zoni izrađen je u ranokršćanskoj tradiciji početkom 8.stoljeća.

Crkva Svete Marije

Druga starokršćanska crkva u Ninu bila je bazilika svete Marije, sačuvana samo u malim ostatcima temeljnog sloja. Imala je zanimljiv perimetar sa zakošeno postavljenim pročeljem i začeljem prema pravcu bočnih zidova, kao što možemo vidjeti na njezinom tlocrtu. U dnu srednje lađe nalazila se polukružna apsida istaknuta u prostoru. Njezin vanjski plašt poligonalno je lomljen u pet ploha.

Najinteresantniji objekt za arheološka istraživanja jest crkva sv. Marije, jedan monumentalni spomenik koji je stjecanjem okolnosti bio dvaput iskapan, ali rezultati tih radova nisu objavljeni.

Na osnovu starih tekstova Cassio i po njemu Bianchi donose opis te crkve. Bila je to trobrodna bazilika sa 16 mramornih stupova bogato ukrašenih kapitela koji su nosili svod sagrađen od sedre. Krov je bio pokriven olovom , a pod je bio pokriven djelomično mozaikom, a djelomično nadgrobnim pločama. Lijep i velik zvonik s tri zvona dizao se nad grobljem, gdje je bilo urna i mauzoleja (??). Uz tu crkvu osnovan je 948. ženski benediktinski samostan s imenom sv. Marcele. 1502.godine benediktinke su prešle u Zadar prenijevši i ime sv. Marcele. Crkva je porušena 1646.godine a ruševine su dugo služile kao kamenolom. Crkva se nije još točno datirala ali većina povjesničara ju datira 7. ili 8.stoljeće.

Ostatci bazilike svete Marije istraženi su na sjeverozapadnoj strani otočića, uz gradske zidine. U dnu srednjega broda nalazila se polukružna apsida izvana poligonalnog oblika. Pročelni je zid koso položen u odnosu prema bočnim zidovima. Iz crkve potječu ulomci ciborija: dva kapitela i ulomak stupa s kapitelom. U srednjovjekovnome razdoblju crkva je preuređena, što potvrđuju prigradene polukružne apside i ranormoanički kapiteli. Izložena idejna rekonstrukcija oltarne pregrade sastavljena je od: pluteja, pilastara (u donjoj), grede (u središnjoj) i zabata (u gornjoj) zoni. Datirana na početak 11.stoljeća.

Crkva Svetog Križa

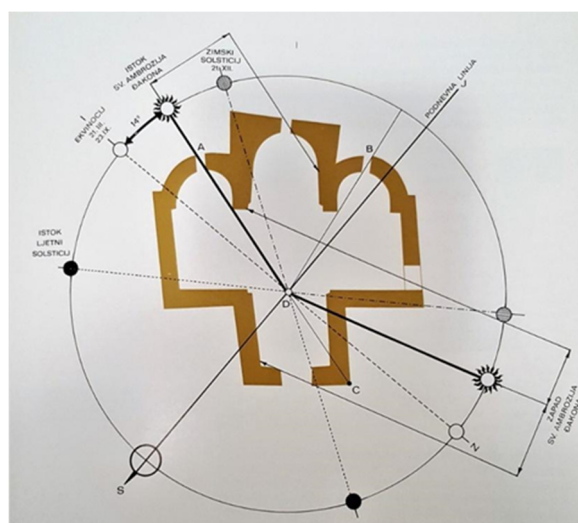
Crkva svetog Križa najpoznatiji je ninski građevni spomenik. Zbog svog originalna oblika odavno je uvrštena među najreprezentativnije spomenike naše srednjovjekovne arhitekture. Zahvaljujući konstrukciji svojih svodova odoljela je zubu vremena i tragičnim udarcima ninske sudbine. Crkva ima složen građevni tip. Na njoj baš ništa nije pravilno. Os je crkve slomljena. Tloris kupole nije ni kružnica ni elipsa.¹²

¹²MLADEN PEJAKOVIĆ, Broj iz svjetlosti, "Starohrvatska crkvica svetog Križa u Ninu", Zagreb 1978.

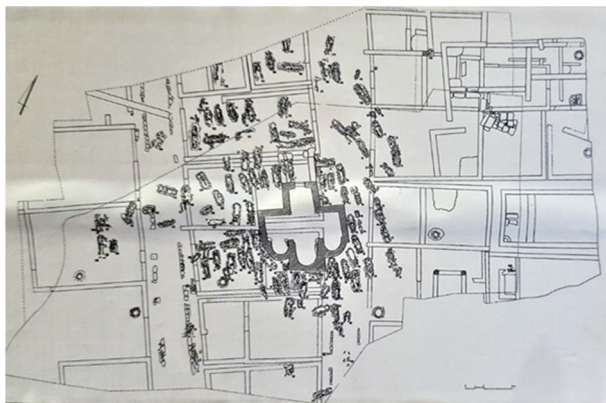
Svi su joj krakovi presvođeni kubastim svodom. Vanjski plašt ukrašen je nizom slijepih niša, po tri na pročelju i na zabatu, a po jedna na svakom pročelnom kraku. Kupola je dominantan akcent na toj građevini, nepravilnog je oblika, izdužena elipsasata a prema vrhu se znatno suzuje. Veoma je snažan detalj na crkvi nadvratnik nad ulaznim vratima. Nadvratnik je ukrašen pleternom ornamentikom, sa donje njegove strane uklesan je posvetni natpis koji spominje ime župana Godečaja. Natpis je zbog svojih epigrafskih osobina bio često predmetom znanstvene obrade. Na sjecištu krakova diže se tambur na trompama natkriven kupolom. Izvana su građevini dodane plitke slijepi niše. Na središtima apsida tri su jednostavna uska prozora. Jedan je prozor smješten pod kupolom.

U tlocrtu crkve vidljive su nepravilnosti koje su ranije smatrane greškom nevještih graditelja, ali su novija istraživanja upozorila na činjenicu kako je moguće da su majstori graditelji tlocrt prilagođavali kretanju sunca u pojedinim godišnjim dobima.

Ova građevina ima i karakteristično obilježje dalmatinskih crkava tzv. "zvono na preslicu". Crkva se datira između 9. – 11 stoljeća. Janko Belošević tvrdi uzevši u obzir sve što je do danas o tom spomeniku napisano, kao i rezultate najnovijih istraživanja, možemo s dosta sigurnosti crkvu datirati u početak 11.stoljeća. Djelomična iskopavanja u crkvi i okolišu sv. Križa proveo je Luka Jelić od 1907-1910.g. Sustavna arheološka istraživanja započeli su stručnjaci Arheološkog muzeja u Zadru 1968.-1970. g., a odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zadru nastavlja ih od 1997-2000.g. Do sad su pronađeni ostaci rimske stambene arhitekture i dijelovi rimskih ulica.

U okolišu crkve sv. Križa istraženo je 245 grobova. Najstariji sloj grobova s 50 ukopa pripada romaniziranom domaćem življu i okvirno se može datirati u 7.- 8. stoljeće. Iz toga sloja posebno se ističe jedan grob po nalazu novca bizantskog cara Konstantina V. Kopronima (741.-775.) otkrivenog u šaci pokojnikove desne ruke. Najbrojniji sloj grobova pripada starohrvatskom razdoblju s oko 190 ukopa. Prilozi u grobovima su rijetki a najčešće su to naušnice i prstenja. Također u jednom od grobova pronađen je relikvijarni križ s prikazom Marije i Krista, te svetačkih likova na krajevima vodoravnih krakova. Na drugoj strani križa prikazan je lik sv. Ivana. Križ pripada sirijsko-palestinskom tipu i datira se od 10. -12.stoljeća.

Arheološkim i konzervatorskim istraživanjima u crkvi i ulomcima izvađenim iz obližnje kuće, pronađeni su brojni dijelovi crkvenog namještaja. Svi su spomenici naknadno doneseni i ugrađeni u crkvu. Naročito se ističu dva rekonstruirana pluteja. Lijevi, donji ulomak je ispunjen geometrijskom mrežom troprutih kružnica, uklesanih motivom slova "S" i naglašenim zavojnicama. Drugome pluteju pripadaju četiri ulomka ukrašena učvorenim troprutim kružnicama s umetnutim šesterolatičnim cvijetom u sredini, ljiljanovim cvijetom u međupolju i

“S” motivom. Stilsko-dekorativni izbor motiva na plutejima karakterističan je za klesarske radionice iz doma kneza Trpimira (845. – 864.).

Crkva Svetog Nikole u Prahuljama kod Nina

U neposrednoj blizini Nina, uz cestu za Zadar, usred ravnog ninskog polja na slikovitom zemljanom humku (prapovijesnom tumulu) diže se mala crkvice sv. Nikole. Ta starohrvatska crkvice iz kraja 11. st. zanimljiva je centralna građevina.

Crkva je trolisnog tlocrta i malih dimenzija. Pravokutni ulazni krak presvođen je kalotom, koja se upire na trompe u uglovima. Zidana je uslojenim malim kamenjem. Vanjske plohe su joj glatke, nisu raščlanjene nišama ni lezenama. Četiri kraka raspoređena su oko središnje kružne jezgre, od kojih tri tvore apside, a četvrti je ulazni krak. Nad središnjim se prostorom diže kupola u tamburu sa zanimljivim kružno-rebrastim svodom. Nad njim je za turskih ratova izgrađena kula s kruništem kao osmatračnica koja je u cijelosti prekrila tambur.

Pod kupolom su pojasnice koje su oslonjene na pilastre prislonjene uz pilone među apsidama. Ulazni krak je pravokutan i presvođen polukalotom oslonjen na trompe, dok su tri ostala kraka polukružne konhe prevedene polukalotama. U osi je svake apside uski prozor, a na ulaznom su kraku romanička vrata. Zidana je malim uslojenim kamenjem i izrazito je malih dimenzija (5,9 x 5,7 m).

Crkva Svetog Ambroza

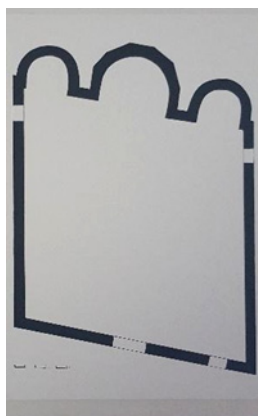
Pokraj Gornjih gradskih vrata, gdje se nekad nalazio benediktinski samostan sv. Ambroza, o kome ima spomena u izvornoj građi od godine 941., danas stoji lijepa jednobrodna crkva romaničko-gotičkih osobina iz 13. i 14. stoljeća, dok od samostanskih zgrada vidljivih tragova više nema. Prilikom rušenja srednjovjekovne crkve sv. Mihovila, koja se nalazila na mjestu rimskog hrama, nađeni su ulomci arhitrava oltrane pregrade ukrašeni pleternom ornamentikom i s uklesanim natpisom koji spominje hrvatskoga kneza Branimira (879. – 892.) i opata Teodoberta. Natpis glasi: *"U vrijeme gospodina Branimira, kneza Slavena, ja, opat Teodobert dao sam načiniti ovaj oltar blaženom Amnroziju ispovjedniku, za spas svoje duše. Tko čita neka se pomoli za mene grijешnika."* Kako ne znamo za neki drugi muški samostan u Ninu tako starog datuma, nedvojbeno je da je opat Teodobert stajao na čelu benediktinskog samostana sv. Ambroza. Prema tome, opat Teodobert prvi je po imenu poznati samostanski predstojnik u

Hrvatskoj. Dakle, možemo gotovo sa sigurnošću utvrditi da je samostan sv. Ambroza u Ninu po vremenu nastanka drugi benediktinski samostan u Hrvatskoj. Istraživanje tog spomeničkog kompleksa osvijetlit će, nadajmo se, i taj važan isječak hrvatske povijesti Nina.

Crkva sv. Andrije u Zatonu

Crkva svetog Andrije nalazila se u Ninskoj antičkoj luci nedaleko od Zatonu. Slična je bazilici svete Marije, također skromno očuvana, samo u ninskim ostacima svog perimetra. Romboidnog je tlocrta te ponavlja tip zaključeno postavljene pročelja i začelja u odnosu na bočne zidove. Srednja je apsida izvana također poligonalna, raščlanjena u sedam ploha. Crkva je u izvornom obliku imala i bočne apside odmaknuto postavljene u odnosu na glavnu.

Tri ninske crkve: sv. Anselma, sv. Marije i sv. Andrije, svojim se stilskim osobinama lako uklapaju u cjelinu ranokršćanske arhitekture kako općenito na Jadranu, tako i neposredno u lokalnom kulturnom krugu kasnoantičkog vremena od IV. do VI. stoljeća, u kome su sigurno nastale i te građevine. Kasnoantičke crkvene organizacije, jednako kao i rimskog grada i kršćanske općine, moguće je utemeljiti ono što nazivamo kasnoantičkom podlogom u stvaranju prvoga kršćanskog kulturnog pejzaža. U novim prilikama mnoge su kultne građevine popravljene te opremane novim liturgijskim inventarom i namještajem, a neke su stekle i nove titulare. S tim promjenama moguće je dokazivati upravo postojanje i funkcioniranje starokršćanskih crkava na tlu hrvatske biskupije. Jedna od tih je i ninska katedrala koja je u ranom srednjem vijeku posvećena Sv. Anzemu (Sv. Aselu).¹³

13. Kneževa palača

Pored biskupske palače koja je zauzimala gradsku inzulu nasuprot katedrale sv. Anselma, jedna od najznačajnijih srednjovjekovnih javnih građevina je Kneževa palača. Njezin pročelni duži zid okrenut je prema katedrali, dug 32,96 m i imao je dvoja vrata. Kraći zid je dužine 23,75 m. Nakon mletačkog razaranja Nina palaču obnavlja dalmatinski providur Pietro Civran, o čemu svjedoče dva kamena spomenika izložena u lapidariju: ploča s natpisom i reljef mletačkog lava s Civranovim grbom.

Tijekom 18. i 19. stoljeća palača je sve više propadala, tako da su od te nekad monumentalne građevine početkom 20. stoljeća bila vidljiva samo dva pročelna zida u visini oko tri metra. Tada su zidovi porušeni, a na njezinu mjestu je 1907. godine sagrađena školska zgrada. Arheološkim iskopavanjem na položaju Kraljevac u glavnoj ulici 2001. i 2002. g. otkriveno je zapadno krilo Kneževe palače. Unutar građevine djelomično su istražene dvije prostorije, otpadna jama, dijelovi sjevernog i južnog zida i zapadni kraći zid palače. U kulturnim slojevima otpadne jame pronađeno je oko 3500 ulomaka keramičke i staklene građe, metalnih predmeta, školjaka, puževa i životinjskih kostiju.

Još jedna manja otpadna jama pronađena je izvan palače, uz njezin sjeverni zid. Otkriveni keramički i stakleni materijal, nataložen u otpadnim jamama, vremenski prati život u palači od

¹³MILJENKO JURKOVIĆ, TUGOMIR LUKŠIĆ, "Starohrvatska spomenička baština, rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža", Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6.-8. listopada 1992., Zagreb 1996.

samog početka 15. do sredine 17.stoljeća. Najveća količina keramičkih i staklenih ulomaka pripada kasnosrednjovjekovnom (14.-15. stoljeće) i renesansnom razdoblju (16. stoljeće), a većina potječe iz sjevernojadranskih radionica.

14. IZ NINSKIH RIZNICA

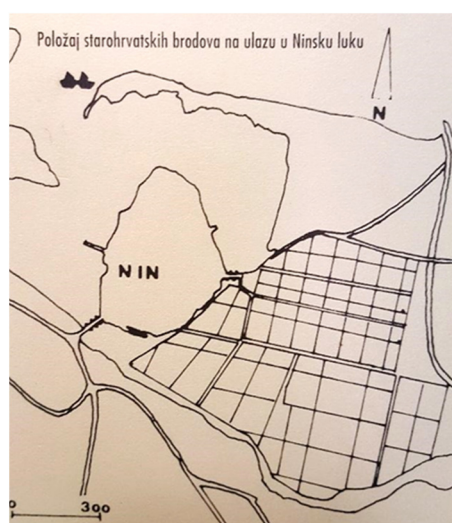
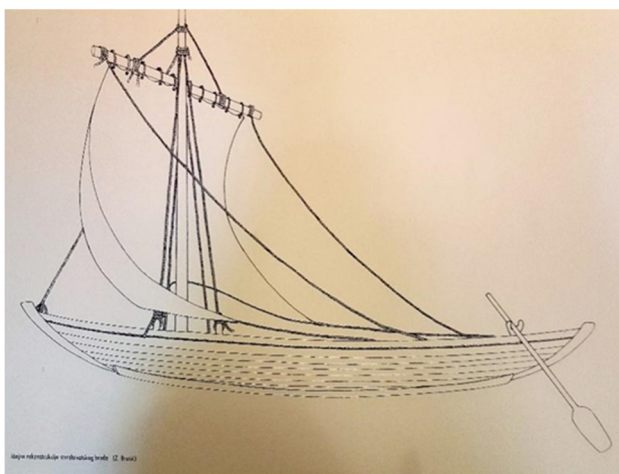
Spomenička ostavština Nina iz vremena hrvatskih narodnih vladara zauzima u kulturno-povijesnoj baštini Hrvata iznimno važno mjesto i zaslužuje osobitu znanstvenu pozornost. Ništa ne može bolje evocirati ninski srednji vijek od predmeta koji se čuvaju u riznici nekadašnje ninske katedrale. Ti predmeti nisu toliko brojni koliko oni koji su se sakupili u riznicama drugih biskupijskih centara u Dalmaciji, posebno pak Zadar, ali po vrlo starim primjercima i po originalnim oblicima nekih od relikvijara ide u red najvrednijih.

Navest ću nekoliko po mom mišljenju najvažnijih sačuvanih predmeta predmeta.

1. Škrinjica- relikvijar nepoznata sveca
2. Prvi relikvijar-bursa s lopaticom sv. Asela
3. Škrinjica-relikvijar sv. Jakova i Oroncija
4. Četiri relikvijara iste izrade
5. Relikvijar ruka sv. Asela
6. Dva relikvijara sv. Asela u obliku stopala
7. Dva relikvijara-škrinjice za glave sv. Asela i Marcele
8. Drvena škrinja sv. Marcele
9. Relikvijar jednog od Judinih srebrnjaka
10. Križ zlatara Stjepana
11. Prsten pape Pije
12. Kalvarija iz Zečeva
13. Kalež iz Zečeva
14. Kasnogotički kalež
15. Kalež biskupa B. Mandevija
16. Kip Gospe od Zečeva
17. Oltarna slika sv. Antuna

15. PODMORSKA ARHEOLOGIJA

U muzeju grada Nina izloženi su rezultati višegodišnjih pomorskih istraživanja obavljenih od sredine šezdesetih, koji su Nin svrstali u najbogatije i jedno od najranije istraživanih područja u Hrvatskoj. Plitka obala Ninskoga zaljeva i vjekovni nanosi pijeska sačuvali su pod morem brojne ostatke, od prapovijesnih do srednjovjekovnih vremena. Dovoljno je spomenuti veliki lučki kompleks antičke Enone u nedalekom Zatonu, svakako jedan od najvećih i po nalazima najbogatijih lučkih prostora iz antičkog doba na istočnoj obali Jadrana, s brojnim nalazima iz svih tadašnjih trgovačkih središta Mediterana.

U istom prostoru antičke luke pronađene su također dva liburnska broda koja po konstrukcijskim osobinama ukazuju na najstariju mediteransku tradiciju i jedinstveni su primjer liburnskog brodograđevnog umijeća. Druga dva broda izvađena su iz mora na ulazu u današnju Ninsku luku na položaju zvanom Usta. Brodovi su otkriveni 1966.godine otkada su u više navrata istraživani te 1974. godine izvađeni. Nakon desalinizacije, konzervacije i kasnije rekonstrukcije u Arheološkom muzeju u Zadru, izloženi su u ovom prostoru. Jedan je brod u cijelosti rekonstruiran, a drugi samo onoliko koliko je i sačuvan. Radio-karbonskom analizom u Institutu "Ruđer Bošković" u Zagrebu i u laboratoriju L. Eengnstranda u Stockholmu uzorci drva datirani su u drugu polovicu ili sam konac 11.stoljeća. Nakon njihove postave u izgrađenom paviljonu pokazala se potreba za izradom replika tih najstarijih hrvatskih brodova. Na osnovi elemenata brodske konstrukcije izrađena je idejna rekonstrukcija koja je poslužila godine 1998. za izradu replika.

15.1. SERILIA LIBURNICA

Najznačajniji je pomorski nalaz otkriven u slojevima antičke luke u Zatonu. Pripadaju mu dijelovi brodova potonulih u dnu luke. Njihove konstrukcijske specifičnosti na osnovu pisanih antičkih vrela ukazuju na ostatke liburnskih serilija.¹⁴ Te brodove upotrebljavaju Liburni i Histri, a njihov naziv serilia govori da su šivani lanenom i žukovom (brnistra) užadi. Iako su brodovi dospjeli u mulj antičke luke sredinom 1.stoljeća poslije Krista njihova konstrukcija, a posebno radio-karbonska i dendrokronološka analiza drvenih uzoraka pokazuju razliku od skoro 300 godina od rezanja drvene građe i njihove gradnje do napuštanja brodova. Ostaci prvog broda sačuvani su u dužini od 6,5 metara, a drugog u dužini od 8 metara sa 27 sačuvanih rebara i kobilicom. To ukazuje na veće dimenzije tih brodova, svakako više od desetak metara. Sve daske oplata na nađenim brodovima kao i kobilica spojeni su šivanjem dok su rebra učvršćena drvenim klinovima. Prema nalazu dvostrukog nosača za jarbol, vidi se da su brodovi koristili jedra koja su vjerojatno bila od kože, na što upućuju brojni ostaci komada kože oko brodova. Jarbol se sastojao od dvije gredice koje su se na dnu broda uglavljivale u dvije kvadratne rupe, a na vrhu su bile spojene. Takav način dvostrukog jarbola dokumentiran je u starom Egiptu gdje se između tih dvaju jarbola provlačio jak konop svezan na pramcu i krmu, koji se u plovidbi natezao i učvršćivao čitavu konstrukciju broda. Taj način učvršćivanja broda u plovidbi, s obzirom na način spajanja oplata, koristio se izgleda i kod Liburna. Ostaci dviju liburnskih serilija najbolje su sačuvani brodovi sa šivanom konstrukcijom na Mediteranu. Oni pokazuju staru predmetalodobnu tradiciju brodske konstrukcije u Liburna, naroda kod kojeg su ostali sačuvani i drugi ostaci predindoeurpske mediteranske baštine.

15.2. CONDURA CROATICA

U Muzeju grada Nina izloženi su također i brodovi iz ranog srednjeg vijeka. Dugi su 7 do 8 metara i bili su namjerno napunjeni kamenjem te potopljeni na nekadašnjem ulazu u Ninsku luku da bi zapriječili ulaz u vrijeme nekog sukoba. Na osnovi više radio-karbonskih analiza C-14 drvenih uzoraka brodovi su datirani u starohrvatsko vrijeme, sredina 11. stoljeća. Njihovo ime i opis bilježi bizantski car Konstantin Porfirogenet i nazivajući ih condurama.

¹⁴ M. KOZLIČIĆ, *Hrvatsko brodogradnja*, Split, 1993.

Kondure nemaju kobilicu već se ojačanje u obliku krmene i pramčane statve pojavljuje samo na krmu i pramcu. Umjesto kobilice na obje kondure nalaze se dvije paralelne gredice koje imaju dvojak funkciju: osiguravanje stabilnosti pri plovidbi i očuvanje oplata broda pri njegovu izvlačenju na kopno. Svojom oblikom kondure spadaju u uske brodove, koji su bili pogodni za brze veslarice s mogućnošću korištenja četvrtastog jedra. Kada kondure nisu bile u uporabi, izvlačile bi se krmom na kopno poput starih grčkih brodova. Na taj su način uvijek bile spremne, s pet do osam ljudi posade, ujedno i ratnika, otisnuti se na more, u ratni pohod, kada je to bilo potrebno, ili s manjim brojem ljudi i opremom u ribolov, odnosno prijevoz ljudi i tereta. Konfiguracija istočne obale Jadrana s brojnim nizovima otoka i kanalima s ujednačenim vjetrovima bila je upravo idealna za uporabu tih malih plovila. Ta plovila spominju se u povijesnim vrelima u dugom vremenskom razdoblju najranije u 4. stoljeću prije Krista, kada je zabilježen i prvi sukob Liburna s Grcima, zatim u ranohrvatskom razdoblju, kada, prema Konstantinu Porfirogenetu, Hrvatska ima velik broj takvih plovila. Ti su brodovi ostali u tradiciji našega naroda sve do novijeg vremena, jer se zahvaljujući malim dimenzijama, mogu skriti u brojne uvale ili izvući na kopno.¹⁵

Valja spomenuti jednu zanimljivost o *Conduri Croatici*. Poznata replika povijesne brodice, koja je stradala 11. rujna u katastrofalnoj poplavi, nakon obnove vratila se u svoj drevni grad. Obnova i konzervacija brodice rađena je u betinskoj kalafatskoj radionici brodograditelja Nike Papeša. Ova nam brodica svjedoči o njegovoj dugoj i važnoj maritimnoj prošlosti. To su brodovi koji su rađeni klasičnim načinom s rebrima i oplatom spojenom drvenim i željeznim čavlima. Originalni ostatci povijesnih brodice Condura Croatica izloženi su u posebnom paviljonu Muzeja ninskih starina, a u svrhu što bolje prezentacije ninskih lađa 1998. u sklopu projekta „Nin najstariji

¹⁵ M. KOZLIČIĆ, 1993.

hrvatski kraljevski grad“ izrađene su i dvije replike, od kojih se jedna nalazila pokraj ninskog Donjeg kamenog mosta na samom ulazu u povijesnu jezgru, dok se druga prezentira uz most u gradu Zadru. I dok je Kondura ponovno zablistala u punom sjaju, mjesto njezinog veza, urušeni povijesni most iz 16. stoljeća, koji je također stradao u poplavi, na žalost tek čeka svoju obnovu.

16. BIJELO BLAGO NINSKE LAGUNE

Prirodne prednosti ovog područja za berbu soli su plitka, toplo i čisto more, zatvorena laguna izolirana od morskih strujanja, te povećano isparavanje i salinitet, u Ninu su znali iskoristiti i stari Rimljani. U njihovo doba Nin je bio bogato gradsko središte, a sol važna i cijenjena roba. Stara tradicija berbe soli nastavljena je u Ninu sve do današnjih dana, iako je Ninska solana tijekom burnih prošlih stoljeća zapušтана, pa obnavljana nekoliko puta. Danas je solana Nin u privatnom vlasništvu. Proizvodnja soli obavlja se na tradicionalan prirodan način kao i prije nekoliko stoljeća, samo uz pomoć sunca i vjetra. Ninska sol je čista, sjajna i izrazito bijele boje, što svjedoči o čistoći mora iz kojeg se vadi. Sol ima i povećanu koncentraciju prirodnog joda nužnog za sprječavanje gušavosti. Kakvoća soli je iznimna jer nema nikakvih dodataka protiv zgrušavanja i vlažnosti.

17. CRNO BLAGO NINSKE LAGUNE

Ljeti na pješčanoj plaži bezbrižno uživaju u toplom moru i suncu obitelji s malom djecom dok među njima hodaju crni, blatnjavi ljudi. Crno blato ninske lagune ustvari je organsko – mineralni peloid čijim su se ljekovitim svojstvima koristili još i stari Rimljani. Zavod za Fizikalnu Medicinu i Rehabilitaciju Medicinskog Fakulteta u Zagrebu je 1967.godine obavio devet sondiranja sjeverozapadnog dijela ninske lagune. Biokemijske analize pokazale su da je ninsko blato ljekoviti sumporno - kloridni mulj crne i sive boje koji osim kemogenih sastojaka sadrži i oko 20% organskih te je lagano radioaktivan. Time je potvrđena ljekovitost u koju su se uzdali i stari Rimljani. Terapija blatom pomaže kod reumatskih i određenih kožnih bolesti. Danas su turisti namazani blatom od glave do pete, česta slika na ninskim plažama.

18. ZAKLJUČAK

Tijekom godine dana bavila sam se istraživanjem, povezivanjem, pronalaženjem, na kraju i pisanjem - sastavljanjem svih kockica jedne velike slagalice. Grad Nin je, koliko izvana malen toliko je dvostruko veći u svom unutarnjem razvitku od nastanka do danas.

Krenuvši u istraživanje, odlaskom i obilaskom grada u više navrata te fotografijama zablježila sam vrijeme na ostacima povijesti. Fotografije u tekstu mog diplomskog rada snimila sam tijekom nekoliko svojih posjeta, po želji i osjećaju za određenu građevinu, zidinu, kamen, posudu, nakit ... sve do malih spona, kopči nevjerojatno različitih vrsta i oblika. Fascinantan je taj mali gradić, uspio me očarati svaki put iznova kad bih se vratila među njegove zidine. Čovjek šetajući se kroz te ulice zaluta u prošlost i promišlja što li se to zbilo, zašto li si tako velik o ti mali gradiću? Prolazeći kroz povijesna razdoblja, otkrivajući grad Nin i njegovu burnu povijest čovjek ne može ostati ravnodušan. Grad Nin je najstariji hrvatski kraljevski grad. Smješten je u plitkoj laguni okružen pješčanim plažama, a sam centar staroga grada smješten je na otočiću promjera oko 500m, povezan s kopnom sa dva mosta. Najveće je nalazište ljekovitog blata Peloida u Hrvatskoj, te je jedno od najznačajnijih arheoloških nalazišta u Hrvatskoj.

Iako su sva razdoblja bitna i ostavila su važna ostvarenja, možda bih istakla rani srednji vijek i vrijeme dolaska Hrvata, koji organiziraju svoj život u novom podneblju, drugačijoj klimi i nastaje nova etnička slika, a na ostacima kasnorimskoga svijeta nastaje i gradi se novi život staroga grada Nina. U vrijeme pokršćavanja Hrvata grad Nin je postao glavno sjedište hrvatske biskupije, središte županije i prijestolnica mnogih hrvatskih kraljeva i kneževa. Zamislila sam svoj rad kao pregled kroz razdoblja „od postanka do nestanka“ iako gradić još uvijek postoji, nije nestao samo je utihnuo kao da se odmara od svoje burne bogate prošlosti.

Gradić se uspio oteti dramatičnoj sudbini mnogih antičkih središta na susjednom kopnu čiji je kraj uglavnom usko vezan uz avaro – slavenske najeзде 7.stoljeća. Preporučujem svima da posjete ovaj prekrasni mali grad koji osvaja na prvi pogled. Uživat ćete u šetnji njegovim romantičnim ulicama, oduševit će vas njegove pješčane plaže. Ne možete otići iz Nina a da ne obidete njegove znamenitosti poput ruševina iz antičkog doba razvitka grada, ili brojnih crkvice. Među njima se ističu crkvice sv. Nikole, svojevrsan simbol grada i crkvice sv. Križa koju zovu, netočno ali s puno emocija, najmanjom katedralom na svijetu. Svakako posjetite Muzej ninskih starina, ninsku zbirku crkvene umjetnosti „Zlato i srebro grada Nina“, ostatke rimskog hrama, te mnogobrojne ostatke kulturne baštine kojima sam posvetila svoj diplomski rad.

19. POPIS LITERATURE

1. IVO PETRICIOLI, "Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijeka" ,Radovi instituta JAZU u Zadru, 16-17, Zadar 1969.
2. IVO PETRICIOLI, "Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji", Zagreb 1960.
3. "Povijest grada Nina", Brojni prilozi od raznih autora, Arheološka i povijesna problematika Nina od najstarijeg vremena do danas, Zadar 1969., JAZU
4. MATE SUIĆ, ŠIME BATOVIĆ, JANKO BELOŠEVIĆ, "Nin, problemi arheoloških istraživanja", Zadar 1968.
5. ŠIME BATOVIĆ, MATE SUIĆ, JANKO BELOŠEVIĆ, "Nin, povijesni i umjetnički spomenici", Zadar 1986.
6. PAVUŠA VEŽIĆ, "Zadar na pragu kršćanstva", Zadar 2005.
7. MLADEN PEJAKOVIĆ, Broj iz svjetlosti, "Starohrvatska crkvice svetog Križa u Ninu", Zagreb 1978.
8. NIKOLA JAKŠIĆ, "Nin, prva hrvatska biskupija", Split, 1997.
9. "Nin, stari hrvatski kraljevski grad", Tekst: Edita Gregurić Cveniće, Fotograije: Goran Saletto, Zagreb 2013.
10. "Od Nina do Knina", iz hrvatske spomeničke baštine od 9.-11.stoljeća, Muzej Mimara, Zagreb 1992.
11. MILJENKO JURKOVIĆ, TUGOMIR LUKŠIĆ, "Starohrvatska spomenička baština, rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža", Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6.-8.listopada 1992., Zagreb 1996.

12. A. UGLEŠIĆ, Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije, Zadar, 2002; P. VEŽIĆ, Zadar na pragu kršćanstva, Zadar, 2005.
13. V. DELONGA, Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split, 1996; M.MATIJEVIĆ SOKOL, Krsni zdenac Hrvata. paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, Croatica christiana periodica, br. 59, 2007.
14. M. KOZLIČIĆ , Hrvatsko brodogradništvo, Split, 1993.